

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyai Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
159. évfolyam (2025) 2. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:
Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

JÓZSEF NÁDOR ÉS KORA

<i>Völgyesi Orsolya</i> : Bevezető	219
<i>Nagy Ágoston</i> : Az 1809-es háborúhoz kapcsolódó propagandamunkák József nádor katonai irodájának levéltárában	225
<i>Alföldy Gábor</i> : A botanikától a tájszépítésig. József nádor és a kertművészet	269
<i>Szilágyi Márton</i> : József nádor alakja a 19. századi magyar irodalomban	309
<i>Kövér György</i> : A „József nádor”. Egy forráskiadvány és biográfia születése	327

TANULMÁNY

<i>Vitári Zsolt</i> : A leveletintézmény és a magyarországi német kisebbség ifjúsága	351
--	-----

MŰHELY

<i>Kenyeres István</i> : Megjegyzések a 15. század végi kincstartói számadás új kiadásáról	391
---	-----

IN MEMORIAM

Czövek István (1946–2024) (<i>Zsoldos Ildikó</i>)	403
---	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

Bagi Dániel (ford., bev., közr.): <i>Ottokar aus der Gaal</i> : Stájer rimes krónika (<i>Bácsatyi Dániel</i>)	407
<i>Szabados János</i> : Die Karriere des deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext (<i>Fazekas István</i>)	409
Szőcsné Gazda Enikő (s. a. r.): Maradok holtig hív testvéred... A Zathureczkyek családi levelezése, 1850–1884 (<i>Katona Csaba</i>)	411
Pritz Pál (szerk., utószó): <i>Ritók Emma</i> : Évek és emberek (<i>Hatos Pál</i>)	415

<i>Kövecsi-Oláh Péter – Emre Saral: Török–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920–1945) (Kovács-Gergely Marianna)</i>	418
<i>Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021 (Tefner Zoltán)</i>	421
 E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	425

AZ 1809-ES HÁBORÚHOZ KAPCSOLÓDÓ PROPAGANDAMUNKÁK JÓZSEF NÁDOR KATONAI IRODÁJÁNAK LEVÉLTÁRÁBAN*

A tanulmány kiindulópontja az a többé-kevésbé közismert tény, hogy az 1809-es osztrák–francia – más néven ötödik koalíciós – háború idején Habsburg József főherceg nádor mint a magyar inszurrekció főparancsnoka főszárnysegédjének, gróf Joseph von Beckers zu Westerstetten ezredesnek a közreműködésével kulcs szerepet vállalt a magyarországi hivatalos és félhivatalos háborús propaganda irányításában és működtetésében. Kisfaludy Sándor a nádor – Beckersen keresztüli – felkérésére és cenzúrája alatt, de meglehetősen szabadon megírt, *Hazaifüi Szózat a' Magyar Nemességhez* (1809) című félhivatalos pamfletjét, illetve a háborút követően a nádor és I. Ferenc király nevében a nemesi felkelőkhöz több tízezres példányszámban kibocsátott hivatalos rölapokat a szakirodalom eddig is számontartotta, bár nemigen méltatta figyelemre. A magyarországi háborús propagandairányítás a korhoz mérten jelentős médiatechnológiai és ideológiai innovációt jelentő birodalmi modellbe és az ehhez kapcsolódó mozgósítási kísérletbe ágyazódott bele, és annak a sajátos magyarországi politikai, társadalmi és hadügyi helyzetéhez alkalmazott, az osztrák birodalomfélhez hasonlóan a legfelsőbb kormányzati szinten intézményesült változatát jelentette.¹

Az alábbiakban egy olyan, József nádornak az 1809-es inszurrekcióhoz kapcsolódóan működő katonai kancelláriájában keletkezett levéltári egység – az egyszerűség kedvéért, nem levéltári értelemben véve, „gyűjtemény” – bemutatására és elemzésére teszek kísérletet, amely számos, részben iktatott hivatalos, félhivatalos és nem hivatalos propagandanyomtatványt, kéziratot és néhány egyéb iratot tartalmaz. Ezek egy részét különféle, a nádori hivatalos olvasatot tükröző

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, a HUN-REN BTKTörténettudományi Intézete által szervezett József nádor és kora című konferencián 2024. május 28-án elhangzott előadás alapján készült. A szerző A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II. című, K143017 számú NKFI kutatási projekt társult kutatója. Itt szeretném megköszönni az anyag referensének, Szirtes Zsófiának a kutatás során nyújtott segítségét.

¹ A birodalmi-osztrák kontextushoz mindenképp lásd *Walter C. Langsam: The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*. New York 1930; *Helmut Hammer: Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*. München 1935; *Elisabeth Redl: Flugblätter und Flugschriften gegen Napoleon. Ein Beitrag zur österreichischen Propaganda 1805–1809*. (Doktori disszertáció, gépirat, Universität Wien, Österreichische Nationalbibliothek) Wien 1971; *Alexandra Bleyer: „...man dachte diesen Krieg zu einem Volks- und Meinungskriege zu erheben!” Die österreichische Propaganda zum „Nationalkrieg” von 1809*. (Doktori disszertáció, gépirat, Universität Klagenfurt, Österreichische Nationalbibliothek) Klagenfurt 2013.

megjegyzésekkel látták el. E kivételes forrás az irodalomtörténet és a történetírás előtt ismeretlennek számít. Tudomásom szerint az irodalomtörténész Viszota Gyula volt az első és mindeddig az egyetlen, aki igen korlátozottan bár, de használta ezt az anyagot. Innen közölte Kisfaludy Sándor azon két levelét, melyeket a készülő *Hazafiúi Szózat* kapcsán gróf Beckers főszárnysegédnek írt.²

Az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtára, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára, illetve a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár Röpiratgyűjteménye általában véve teljesebb, ám ezen – leginkább a kötelezpéldány-szolgáltatás és vásárlások nyomán létrejött, majd könyvészeti-gyűjteményi szempontok alapján rendszerezett – könyvtári gyűjteményekhez képest az itt vizsgált forráscsoport esetében hivatali tevékenység során keletkezett szerves levéltári egységről van szó. Ennek következtében sokkal többet árul el a korabeli propaganda működéséről, mint önmagukban a nyomtatványok. A forráscsoport vizsgálata mindenekelőtt négy szempontból lehet gyümölcsöző.

Egyrészt az anyag bibliográfiai leírása, melyet a függelék tartalmaz, önmagában is jelentőséggel bír az irodalom- és könyvtörténet számára, hiszen kivételes gazdagságú korpuszról van szó. Ez a leírás kiindulópontként szolgálhat a propaganda történetével foglalkozó további vizsgálatokhoz, különösen annak tükrében, hogy az 1809-es háború magyarországi, magyar vonatkozású propagandairodalmáról egyáltalán nem készült összefoglalás, s ezt a feladatot az eltérő tudományos érdeklődésből és a nyelvi kompetenciák hiányából fakadóan a témát egyébként igen alaposan feldolgozó német nyelvű munkák sem végezték el. Másrészt egyéb iratok bevonásával e forráscsoport keletkezéstörténetével szemléltethető a magyarországi propagandairányítás intézményi keretrendszere, személyi háttere és működési mechanizmusa, különös tekintettel József főherceg, illetve a nádori kancellária és a nádor katonai kancelláriájának szerepére.³ A nádor magyar és udvari kormánysszervekkel való érintkezésének vizsgálata révén láthatóvá válnak a propaganda tranzakciói, be lehet mutatni a végrehajtás folyamatát, valamint elhelyezhető lesz a sajátos magyar eset a szélesebb birodalmi modellben. Harmadrészt a korpusz összetételének elemzése rávilágíthat arra, hogy a nádor

² *Viszota Gyula*: Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio. In: Akadémiai Értesítő 20. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp. 1909. 406–433. Innen közölte újra a mű a nádori szempontok szerinti javításokat tartalmazó német kivonatát a modern kritikai kiadás is, lásd *Kisfaludy Sándor*: *Hazafiúi Szózat a Magyar Nemességhez* (1809). Kiad. Nagy Ágoston. Bp. 2022.

³ *R. Kiss István*: Az utolsó nemesi felkelés története. In: Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére I. Szerk. Uő. Bp. 1909. 9–295., 63–64. R. Kiss István szerint tulajdonképpen a nádori iroda polgári és katonai osztályáról van szó. Jelen tanulmány azonban a továbbiakban a korabeli szóhasználatnak megfelelően nádori kancelláriáról (Palatinal-Kanzlei, Cancellaria Palatinalis) és a nádor katonai kancelláriájáról (Militär-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph) beszél.

– és a legbelsőbb bizalmasai közé tartozó Beckers főszárnysegéd – mennyire látta át a rendkívül gazdag birodalmi és magyarországi, továbbá az ellenséges propagandairódlalom univerzumát. Végül negyedrészt a forráscsoport vizsgálatának igazi olvasástörténeti tétje, hogy a tételek egy részén szereplő különféle megjegyzések nyomán feltárhatók a nyomtatványok, ritkábban kéziratok hivatalos használati módjai, többek között azonosításuk, osztályozásuk és minősítésük rendszere és ennek kapcsán az 1809-es háború propagandájával kapcsolatos, retorikai és politikai kritériumokat egyaránt érvényesítő hivatalos elvárásrendszer is.

Szervezeti és személyi keretek

A korban háborúk idején a diétán legutolsó védelmi eszközként felajánlott és szabályozott, majd az uralkodó által fegyverbe szólított magyar inszurrekció főparancsnokára, a király után az ország első közjogi méltóságára, a nádorra hárult a felkelés szervezésének koordinációja és fővezérletének feladata, ezért a háborús és inszurrekciós hivatalos és félhivatalos propagandáért is elsősorban ő volt felelős. Mindenekelőtt ő és az alárendeltjei, illetve a működésük bürokratikus hátterét biztosító nádori kancellária és a nádor katonai kancelláriája szervezték a felkelés adminisztrációjához szükséges hivatali, illetve a propagandacélú hivatalos és félhivatalos nyomtatványok előállítását, fordítását, sokszorosítását és terjesztését. Mivel József nádor levéltára kevéssé kutatott anyag, érdemes vázlatosan bemutatni a nádori irodák szervezeti és személyi kereteit, valamint azt, hogy hol lelhetőek fel az 1809-es háború propagandájához kapcsolódó iratok.⁴

A nádori kancellária Budán, a Várban székelt. Személyzete részben nádori hivatalnokokból, részben beosztott helytartótanácsi tisztviselőkből állt. Az előbbieket a nádori méltóság különféle területeit – ideértve a hétszemélyes tábla és a kúria elnökségét – illető, az utóbbiak a helytartótanács elnöki tisztével összefüggő feladatokat láttak el. József nádor 1810. évi instrukciója szerint irodája nádori irodagazgatóból (*cancellariae director*), titkárból (*secretarius*), kiadóból (*expeditor*), iktatóból (*protocollista*), négy jegyzőből (*juratus notarius*) vagy írnokból (*cancellista*) és egy irodaszolgából (*cancellariae famulus*) állt. Ehhez jött még a helytartótanácsból

⁴ A hivataltörténeti és archontológiai aspektusra életrajzában Domanovszky Sándor csak csekély figyelmet fordított. Vö. *Domanovszky Sándor: József nádor élete I/1–2.* (Magyarország újkori történetének forrásai) Bp. 1944; *József nádor iratai I–III.* (Magyarország újkori történetének forrásai) Kiad., magy. kísérte Domanovszky Sándor. Bp. 1925–1935. A hivataltörténethez mindenképp lásd *Bottló Béla – Veres Miklós: Regnicolaris levéltár: Repertórium (Levéltári leltárak 42.)* Bp. 1968; *Varga Endre: A királyi curia, 1780–1850* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 4.) Bp. 1974; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) N 24 Regnicolaris Levéltár, Archivum palatiale archiducis Josephi, Általános iratok (1809–1847) (a továbbiakban: N 24), Gremialia.

átirányított elnöki titkár (*praesidialis secretarius*), továbbá az elnöki írnok vagy járulnok (*praesidialis cancellista, vel accessista*).⁵ A kancelláriát az irodaigazgató vagy – amennyiben e pozíció nem volt betöltve – a nádori titkár irányította.⁶ 1809-ben a nádori iroda személyi állományát Priviczér Alajos elnöki titkár,⁷ Békeffy István iktató, illetve (rákosi) Boros János⁸ és Tarnóczy János írnokok, továbbá a szükséges szolgaszemélyzet adta.⁹

A nádori kancellária is foglalkozott a felkeléshez kapcsolódó ügyekkel, de a nádor főparancsnoki tisztségével összefüggő katonai feladatok adminisztrációjára – lényegében az insurrekciók idején – külön katonai kancellária is működött, így történt 1797-ben, 1800–1801-ben, 1805-ben és 1809-ben is. Az utóbbiban iktatták többek között az uralkodóval, a különféle katonai parancsnokságokkal és személyekkel, illetve a polgári hatóságokkal az insurrekció ügyében folytatott hivatalos katonai levelezést.¹⁰ A nádor katonai irodájának az 1809-es felkeléshez kapcsolódó iktatókönyve 1808. október 1-jével kezdődik, utolsó bejegyzése 1836. augusztus 20-án kelt, de az ügyek nagy része 1809 és 1811 közötti.¹¹ A nádori irodával ellentétben, amelynek hivatali nyelve a latin volt, a katonai kancelláriában a birodalom katonai nyelvén, németül zajlott az ügyintézés. A nádor és katonai irodájának adminisztratív terhei 1809 tavaszától, az insurrekció mobilizációjának előrehaladtával exponenciálisan növekedtek: 1808 októberében még csak két, novemberében négy, decemberében kilenc, a következő év januárjában három, februárjában kilenc, márciusában viszont már 46 ügygel foglalkoztak.

A katonai iroda személyzete a hadügyi igazgatásból ideiglenesen, a háború tartamára magasabb rangban és illetménnyel átvezényelt szakhivatalnokokból állt. József nádor már 1808. november 26-án azzal fordult Károly főherceg generalissimusához, hogy tegyen eleget az 1808. évi 2. tc. 22. §-ának, melynek értelmében az ország főkapitánya és a kerületi vezérek számára a törzset és személyzetet az uralkodó rendeli ki és tartja el. A kincstárra tekintettel egyelőre csak

⁵ MNL OL N 24, Miscellanea, 889. köt. Instructio Officio Cancellariae Palatinalis extradata Anno 1810.

⁶ Varga E.: A királyi curia i. m. 191–192.

⁷ Priviczér a helytartótanácsnál 1801-től 1808-ig fogalmazó, 1808-tól 1810-ig kiadó, 1810-től 1824-ig titkár, 1824 és 1842 között köznemesi helytartótanácsos volt. – *Ember Győző*: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Bp. 1940. 203., 207., 211., 227.

⁸ Boros János 1818 és 1828 között helytartótanácsi fogalmazó, majd 1828-tól 1830. évi haláláig titkár volt. – *Ember Gy.*: A m. kir. Helytartótanács i. m. 207., 211.

⁹ Vö. R. Kiss I.: Az utolsó nemesi felkelés i. m. 63–64.

¹⁰ Bottló B. – Veres M.: Regnicolaris Levéltár i. m. 135.

¹¹ MNL OL N 25 Regnicolaris Levéltár, Archivum Palatinalis archiducis Josephi, Militär-Kanzlei (1797–1836) (a továbbiakban: N 25 Militär-Kanzlei), (Militär-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph. III. 1808–1814–/1836/) III. 38. köt. Protocoll der Exhibiten der Insurrection. In den Jahren 1808, 1809 & 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1836. (a továbbiakban: Protocoll)

egy tábori írnokot (*Feldkriegskanzellist*) igényelt a katonai ügyek előkészítésére főhadsegédje, Beckers mellé, de kilátásba helyezte, hogy később szüksége lehet egy további személyre is. A feladatra Johann Lorenzet, a Budán székelő magyarországi főhadparancsnokság negyedosztályú tábori írnokát kérte, aki két korábbi inszurrekció alatt is jó szolgálatot tett, és „az ügyintézés módját éppúgy ismeri, mint a magyar nyelvet”.¹² Károly főherceg napokon belül utasította az Udvari Haditanácsot, hogy Lorenzet jelenlegi fizetésével és rangjával rendeljék a főadju-táns mellé, és megígérte, hogy szükség esetén további segédszemélyzetet is biztosít.¹³ Mivel Lorenz munkaidejét nem mindig lehetett pontosan meghatározni, gróf Szapáry János, a nádor főudvarmestere útján biztosítottak számára szobát a budai palotában, hogy mindig rendelkezésre állhasson.¹⁴

A nádor 1809. április 5-én jelezte gróf Joseph von Colloredo tábornagynak, hadügyminiszternek, hogy elérkezett az idő a létszám növelésére, mert a felkelőket gyalogzászlóaljakra és lovasezredekre kellett osztania, az ügyek mennyisége pedig többszörösére duzzadt. Olyan irattárnokra (*Registrator*), iktatóra (*Protocollist*) és írnokra volt szüksége, akik már az 1805-ös felkelés alatt is vele dolgoztak. A bécsi hadilevéltár igazgatójától, Moritz Gomez de Parientos altábornagytól úgy értesült, hogy Friedrich Hartmann segédlajstromozó jelen szolgálati helyén nélkülözhető, és mivel őt már 1805-ben is helyettes irattárnokként (*Qua Registrator*) alkalmazták, kérte, hogy utasítsák Budára. Továbbá azt kívánta, hogy a főhadparancsnokságnál szolgálatot teljesítő Johann Balzer segédír-nokot, akinek az előző inszurrekciónál tanúsított jó szolgálatai és magasabb rangja miatt már kérelmezték előléptetését tábori írnokká, léptessék elő, és vezényel-jék át hozzá. A nádor Lorenz érdekében is közbenjárt, mikor hangsúlyozta, hogy korábbi szolgálatai miatt megérdemli, hogy iktatóvá léptessék elő.¹⁵ Colloredo 1809. április 9-én azt válaszolta, hogy nehéz teljesíteni a kérést, mert a hadsereg-hez történt átvezénylések miatt az Udvari Haditanács és a főhadparancsnokságok is kiürültek, de ígéretet tett, hogy Hartmannt lajstromozói, Balzert segédír-noki minőségében Budára rendeli. A tényleges előléptetéseket a legfelsőbb parancsra hivatkozva elhárította: eszerint a magasabb rangok és illetmények csak háború idejére szólnak, és az érintettek egyébként sem tarthatnának igényt erre. Lorenz és Balzer a felkelés háborús készültségbe helyezéséig magasabb békeilletményt kapják pótlékok nélkül, mivel nem változtatják meg lakhelyüket. Hartmannak, mivel el kell hagynia szolgálati helyét, távozása napjától jár a tábori illetmény.

¹² MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 6. (Fasc. 1. Rot. 6. St. 1.) 1808. nov. 26.

¹³ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 8. (Fasc. 1. Rot. 6. St. 1.) 1808. dec. 3.

¹⁴ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 10. (Fasc. 1. Rot. 10. St. 2.) 1808. dec. 19.

¹⁵ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 85. (Fasc. 1. Rot. 35. St. 1.) 1809. ápr. 5.

A tábornagy április 11-én utasította a főhadparancsnokságot, hogy intézkedjen az érintettek átrendeléséről.¹⁶

Egyebek mellett a nádorhoz köthető háborús-inszurrekciós propaganda működtetésének bürokratikus hátterét is – mint arról már szó esett – irodái biztosították, míg a szövegek előállítását belső bizalmasaira, civil írástudókra és katonai alárendeltjeire – szárnysegédjeire – bízta; elképzelhető ugyanakkor, hogy volt olyan, a nevében megjelent kiáltvány, amelyet maga írt. Civilként vett részt a propagandával összefüggő írói munkákban egy ideig Kisfaludy Sándor, kvietált főhadnagy, korának népszerű írója-költője (1808 végén maga ajánlkozott szolgálatra József főhercegnél), Verseghy Ferenc, korábban a nádor magyar nyelvtanára és Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétika professzora. Schedius és Verseghy is kompromittálódott a Martinovics-perben, nevük tisztára mosásában játszott szerepéért mindketten lekötelezettjei voltak a nádornak.¹⁷ A propagandamunka operatív irányításában katonai oldalról a legfontosabb szerepet gróf Joseph von Beckers játszotta,¹⁸ aki már 1800-ban őrnagyként és szárnysegédeként, 1805-ben főszárnysegédeként szolgált a főherceg mellett, ezt követően alezredessé, majd ezredessé léptették elő.¹⁹ Mellette Csohányi Józsefet, a (12.) nádori huszárezred főhadnagyát – utóbb lovaskapitányt – már 1809. január elejével behívták szárnysegédnek, és számára némi pótlékot, illetve a budai palotában kosztot, kvártélyt és istállót juttattak.²⁰ Csohányit 1809 februárjában jegyzőnek rendelték ki az inszurgensek számára készített katonai szabályzatok megvizsgálására felállított bizottságba.²¹ Kisfaludyt 1809 áprilisában Zala megyében inszurgens őrnagynak választották, májusban pedig nádori szárnysegéd lett, csakúgy mint gróf Kollonics László inszurgens százados. Három adjutánsa számára a nádor 1809. május 28-án Beckers főszárnysegéden keresztül személyre szabott „instrukciót” adott ki.²² Ebben Kisfaludyt nemcsak a felkelés „naplójának” vezetésével,²³ iktatókönyvi ellenőrzésével, valamint a nádori főkvártélyt illető rendészeti teendőkkel bízták

¹⁶ MNL OL N 25 Militár-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 99. (Fasc. 1. Rot. 8. St. 2.) 1809. ápr. 13.

¹⁷ Schedius 1795-ben József nádor közbeavatkozásának köszönhetően került le az elbocsátandó tanárok listájáról. – *Domanovszky S.*: József nádor élete i. m. I/1. 199–200. Verseghy fogságot követő rehabilitációjában különösen fontos momentum volt, hogy a főherceg alkalmazásba vette. – *Doncsicz Etelka*: Szerep és identitás. Verseghy Ferenc pályaválasztásai. Bp. 2024. 199–217.

¹⁸ Vö. *Domanovszky S.*: József nádor élete i. m. I/1. 110–112.; *Uő*: József nádor iratai i. m. II. 738.

¹⁹ MNL OL N 25 Militár-Kanzlei III. 37. cs. No. 2531. (Fasc. 10. Rot. 18. St. 13.) 1810. jan. 19. Beckers életrajzához számos fontos adatot tartalmaz *Gálos Rezső*: Kisfaludy Sándor és a nádori udvar. Adatok Petrich András élettörténetéhez. *Pannonia* 3. (1937) 149–173.

²⁰ MNL OL N 25 Militár-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 10. (Fasc. 1. Rot. 10. St. 2.) 1808. dec. 19.

²¹ MNL OL N 25 Militár-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 22. (Fasc. 1. Rot. 21. St. 1.) 1809. febr. 11.

²² MNL OL N 25 Militár-Kanzlei III. 22. cs. I. No. 422. (Fasc. 3. Rot. 33. St. 1.) 1809. máj. 28.

²³ Ez valószínűleg azonos a következő szöveggel: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár- és Információs Központ, Kézirattár K 772. *Kisfaludy Sándor*: Napkönyv. ff. 58r-83v Napkönyve a 'Haza' védelmére felkeltt Magyar Nemességnek. Levelezések' kivonása. 1ső Kötet.

meg, de a propagandával kapcsolatos írói feladatokat is döntően rá szignálták. Ő lett a felelős minden proklamáció, hirdetmény és hadparancs magyar nyelven való megfogalmazásáért, szükség esetén németre fordításáért, amihez Csohányi segítségét is igénybe vehette. A szárnysegédek a nádor kíséretét adták, és a felkelés főparancsnokságán teljesítettek szolgálatot.²⁴ A magyarországi rendszer tehát követte az osztrákot, azaz az egyes hadseregek parancsnokai mellé propaganda-feladatok ellátására hivatásos írástudókat, a kor neves, Napóleon-ellenes értelmiségieit állították: Károly főherceg, generalisszimusz főselege mellé Friedrich Schlegelt, Ferdinánd főherceg északi hadseregéhez Matthäus von Collint, János főherceg déli hadseregéhez Giuseppe Carpanit, Chasteler altábornagy Tirolba küldött csapataihoz Joseph von Hormayr. Az államkancelláriában Philipp von Stadion gróf mellett Friedrich von Gentz teljesített szolgálatot.²⁵

A nádor a saját nevében a háború kezdeti szakaszában három nyomtatott propagandairatot bocsátott ki németül és magyarul: a németországi osztrák vereségek nyomán *A' Nemes Magyar Felkelő Hadakhoz* egy 1809. április 27-i budai keltezésű rövidebb,²⁶ a magyar nemességhez pedig egy cím nélküli hosszabb proklamációt adott ki,²⁷ május 16-i dátummal pedig *Magyarok!* címmel egy, az előbbieknél szélesebb közönséget megszólító kiáltványt. Szerzőjük nem ismert (talán Beckers vagy maga a nádor lehetett), de közülük kettőnek a magyar fordítását Csohányi végezte. A későbbi nádori propagandaszövegek szerzője-fordítója Kisfaludy volt. Az ő munkája a Napóleon kiáltványára felelő félbehagyott proklamáció, az 1809. december 18-án Budán kiadott *Magyar Nemes Hazafiak! (Ungarns Edle!)* című búcsúzó beszéd, továbbá fordítóként az ugyanezen a napon a megyéknek kéziratban leküldött hosszabb „ajánlólevél”. 1809 végén Kisfaludy a budai és pesti polgárokhoz, a polgárörsegek búcsúztatására németül és magyarul is írt egy beszédet, ezt azonban úgy tűnik, nem adták ki.²⁸ Schedius Kisfaludy *Hazafiúi Szózatát* ültette át németre, majd a háborút követően újsághíreket közölt a hazafias birodalmi lapban, a *Vaterländische Blätter*ben az inszurgensek jutalmazásáról. Verseghy pedig egy, az 1808-as spanyol felkeléssel kapcsolatos félhivatalos propagandairatot ültetett át magyarra.²⁹

²⁴ R. Kiss I.: Az utolsó nemesi felkelés i. m. 63.

²⁵ Hammer, H.: Oesterreichs Propaganda i. m. 71–72.

²⁶ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. I. No. 134. (Fasc. 2. Rot. 6. St. 7.) 1809. ápr. 27.

²⁷ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. I. No. 133. (Fasc. 2. Rot. 7. St. 3.) 1809. ápr. 27.

²⁸ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. I. No. 2357. (Fasc. 8. Rot. 49. St. 2.) 1809. dec. 3.

²⁹ Doncsicz Eteleka: „Mivel én nem olly ártatlanul viseltem a fogságot...”. Verseghy Ferenc és az udvari propaganda. In: „Közöttünk a mester”. Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére. Szerk. Bódi Katalin – Bodrogi Ferenc Máté. Debrecen 2019. 189–196.

A nádori irodák iratanyaga

A háborús, inszurrekciós propagandához kapcsolódó iratok egy része József nádor általános levéltárában található. A nádori irodában 1809. január 1-jei kezdettel központi iktatást vezettek be, az irattári rendszer megváltozása nyomán az általános iratokat időrendben két külön állagra tagolták.³⁰ Ennek segédkönyve a *Protocollum Centrale*, azaz „iktatófőkönyv” személy- és tárgymutatóval a végén. Az 1809-es kötet sajátos felépítésű: egyik része a rendes iktatókönyv, amelynek azonban 2507. és 2508. iktatószáma között 1-től 2220-ig terjedően egy úgynevezett *Protocollum particulare* következik. Ennek ügyeit 1809. június 1. és december 14. között a felkelés főhadiszállásán intézték, melyre „i” betű utal az iktatókönyvben és az iratokon, a fenti időszakban ugyanakkor a két iktatószámsor egymással párhuzamosan futott.³¹ E kötet *Materia* című oszlopába vezették be, hogy az irat tartalmát tekintve mely sorozathoz tartozik. A háborús propagandára vonatkozó iratanyagot nagyobbrészt az általános *Politica*, kisebb részt az *Insurrectionalia* sorozatokba osztva lehet megtalálni,³² de az ellenséges propagandával – Napóleon 1809. május 15-i magyarokhoz intézett proklamációjával – kapcsolatban számos „i”-vel jelölt irat is keletkezett. A bizalmas természetű iratokat külön kezelték, majd a nádori titkos levéltárban, szintén tárgyi sorozatokban helyezték el.³³ Ezek közül a politikai és az ország belső biztonságát érintő ügyek csoportja a legfontosabb (ellenséges propaganda terjesztése, kollaboráció és franciabarátság gyanúja).³⁴

József nádor katonai irodájának iratanyaga sorozatokra tagolódó külön állagot alkot, és 1797 és 1836 közötti iratokat tartalmaz, melyek zömmel a francia háborúk időszakában, összesen négy alkalommal (1797, 1800, 1805, 1809) fegyverbe szólított inszurrekciók kapcsán keletkeztek. Külön sorozatot képez az 1797-es és az 1800–1801-es (*Militär-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph* I. 1797, 1800–1801), az 1805-ös (II. 1805–1810), az 1809-es felkelésekkel (III. 1808–1814–/1836/), illetve a Ludovika Katonai Akadémiával (IV.) kapcsolatos iratanyag, továbbá az 1809-es felkelés részére kiadott napiparancsok, jelszavak és jelhangok jegyző- és

³⁰ Bottló B. – Veres M.: Regnicolaris levéltár i. m. 56.

³¹ Uo. 113–115.

³² Itt található a különféle inszurrekcióhoz kapcsolódó hivatalos nyomtatványok nem iktatott példányainak gyűjteménye is. – MNL OL N 24, *Insurrectionalia*, 215. cs. *Diversa impressa et tabellae de coordinatione et dislocatione insurrectionis*.

³³ Ezekon belül is kialakítottak egy *Insurrectionalia* sorozatot, amely 1797 és 1810 között keletkezett iratokat ölelt fel. – MNL OL N 22 *Regnicolaris Levéltár*, Archivum Palatinale archiducis Josephi, Archivum palatinale secretum (1795–1847) (a továbbiakban: N 22), *Insurrectionalia*, 41. cs.

³⁴ MNL OL N 22 *Politiam et internam regni Hungariae securitatem spectantia*, 66. cs. A Rész-ügyhöz lásd *Kosáry Domokos*: Napóleon és Magyarország. Bp. 1977. 142–143.; *Jenei Károly*: Rész József székesfehérvári orvos pere 1809–1811. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár 1972. 321–328. Tóth Jánoshoz lásd *Kosáry D.*: Napóleon i. m. 110–114.

mutatókönyve (III. 1809–1810), az insurrekció csapattesteinek reggeli jelentéseit, napi foglalkozásterveit, létszámjelentéseit és egyéb dokumentumait tartalmazó gyűjtemény, valamint a csapatok állomány- és szolgálati viszonyáról, illetve elhelyezkedéséről készített kimutatások együttese (1808–1814). Az 1809-es háború propagandáját illetően különösen a katonai iroda III. számmal jelzett sorozata figyelemre méltó. Ez az 1809-es nemesi felkeléssel és annak feloszlásával kapcsolatos, 1808 és 1814 között, kis részben pedig 1836-ig keletkezett, 1-től 3098-ig terjedő iktatószámokkal ellátott iratokat tartalmaz. Ezen belül az összetartozó iratok „ügyiratkénti kezelésben, tárgyi csoportok alapján alkotott” *Fasciculus*okban, azokon belül *Rotulus*okban helyezkednek el. Az adott *rotulust* összefogó borítón feltüntetették a benne található anyag *Fasciculus*-, *Rotulus*- és *Stück*-jelzetét (ez az egyes iratokon is szerepel), illetve azt, hogy az utóbbi sorszámmal mely iktatómunka (I. No.) tartozik.³⁵ A propagandairatok itt tárgyalt gyűjteménye az 1. *Fasciculus* 32. *Rotulus*ában található (I. No. 83. és 84. szám alatt), melyet Kreskay Imre I. No. 32. iktatószámú insurrekciós verse nyomán alakítottak ki.³⁶

A kutatáshoz rendelkezésre álló segédkönyvek közül a legfontosabb az iktatókönyv,³⁷ amelynek rovataiban az irat száma (*Numerus*), dátuma és rövid tartalmi kivonata szerepel. Két további kötet, a *Real-Index*,³⁸ illetve a *Proprien-Register*³⁹ című tárgy- és személynévmutatók megadják az iktatószámokat, melyek birtokában a *Directorium zu den Insurrections-Acten*⁴⁰ címet viselő sorszámkönyv alapján kikereshető a pontos jelzet. Ebben az irat iktatókönyvi száma (*Numerus Exhibiti*) mellett a *Fasciculus*, *Rotulus*, *Stück* jelzete, illetve egy *Anmerkung* rubrika is megtalálható. Egy további, azonos címet viselő, az előbbi másodpéldányának tekinthető kötet is létezik, mely egy más célra nyomtatott német iktatókönyv felhasználásával készült.⁴¹ A továbbiakban – amennyiben az említett sorozat irataira hivatkozom – a könnyebb visszakereshetőség érdekében mindkét számot megadom.

³⁵ Hasonló rendszerben kezelték az 1805-ös felkeléshez kapcsolódóan keletkezett iratanyagot is. – *Bottló B. – Veres M.: Regnicolaris levéltár i. m. 133–135.*

³⁶ A korabeli sorszámkönyv ennél a rotulusnál vagy csak egyetlen Stücköt tüntet fel vagy egyet sem. Az eredeti borítón sem szerepel a Stück-jelzet, csupán egy későbbi rendezés során magyarul írták rá, hogy az 1-es sorszámmal az „I. nr. 83. ivrétű füzet tartalomjegyzékkel = 1 db.”, a 2-es alatt pedig az „I. nr. 84. nyomtatványok és másolatok (ezeknek tart[alom]jegyzéke a fenti füzetben) = 32 db.” található. Ennek tükrében a következőkben ennél a rotulusnál én sem írok ki Stück-jelzetet.

³⁷ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll.

³⁸ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 41. köt. Real-Index die ungarische Adelige Insurrection betreffend.

³⁹ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 42. köt. Proprien-Register, Insurrection.

⁴⁰ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 39. köt. Directorium zu den Insurrections-Acten <1809.> 1808–1836. A továbbiakban a forrásszövegek közlése során az eredetiben áthúzással jelzett törléseket mindig csúcsos zárójellek (<...>) között jelölöm.

⁴¹ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 40. köt. Ebben az iktatószám a „Numerus Exhibiti”, illetve az „Expeditionen” rubrikákban is szerepel, majd a „Copien” rovatba került a *Fasciculus*/*Rotulus* száma, a

A nádori kancelláriák aktaforgalma és a propaganda hivatalos cserefolyamatai

A magyarországi hivatalos propagandatevékenység szempontjából különös figyelmet érdemel egyfelől a nádornak a kancelláriához, illetve a bécsi cenzúra- és rendőri ügyekért felelős legfőbb udvari hatósághoz (Oberste Zensur- und Polizeihofstelle) fűződő viszonya, másfelől ezzel összefüggésben a nádori iroda és a nádor katonai irodájának működése. A hivatalos aktaforgalom a nádori kancellária iktatófőkönyve, illetve a katonai kancellária iktatókönyve alapján rekonstruálható. Mivel az előbbi esetében számos irat lappang, így gyakorta csak az ügy rövid tartalmi kivonatára, illetve a végzésre hagyatkozhatunk. Ha az irat meg is van, a mellékletek gyakorta hiányoznak, ezek példányait általában kiküldték (például a helytartónácson keresztül a megyékhez) vagy adott esetben – bármiféle további jelzés nélkül – máshova tették át. Valószínűsíthető, hogy innen került át – részben a szövegeket kritikus szemmel elolvasó Beckers főszárnysegéd intézkedése révén – egy-egy példányuk abba, a katonai iroda levéltárában található, propagandamunkákat tartalmazó gyűjteménybe is, amellyel jelen dolgozat foglalkozik.

Ekkoriban Franz Hager von Allentsteig báró állt alelnökként a bécsi Polizeihofstelle élén. E szerv a Habsburg Monarchia nyilvánosságának monitorozásán, befolyásolásán, a kormányszatnak kedvező közvélemény titkosrendőrségi, illetve aktív és passzív sajtóirányítási eszközökkel történő alakításán keresztül kulcsszerepet játszott a háborús propagandában is. Noha illetékessége és hatásköre elvben nem terjedt ki a Magyar Királyságra és társországaire, titkos konfidensek útján ezekben is jelen volt.⁴² Mindezen túl – csakúgy, mint az osztrák birodalomfélben a tartományfőnökökkel – a magyar és erdélyi udvari kancelláriával, a nádorral, a primással, a zágrábi püspökkel és a horvát albánnal közvetlenül is levelezett. A hatóság vezetője az udvari kancelláriák részére „jegyzékben” (*Note*), a nádor és a primás számára „legalázatosabb jegyzékben” (*Unterthänigste Note*) fogalmazott meg tiszteletteljes javaslatot, illetve hívta fel a figyelmet valamely ügyre.⁴³

A különféle hivatalos és félhivatalos propagandisztikus munkák a magyarországi terjesztés céljából alapvetően két úton jutottak el a nádorhoz: a

Stück megjelölése nélkül (pl. 1/32).

⁴² *Anna Hedwig Benna*: Organisation und Personalstand der Polizeihofstelle (1793–1848). In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 6. Hrsg. von der Generaldirektion. Wien 1953. 197–239.; *Pajkosy Gábor*: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. Levéltári Közlemények 77. (2006) 1. sz. 49–72.

⁴³ Vö. *Miskolczy Gyula*: A házi, udvari és állami levéltár Bécsben (Második közlemény). Levéltári Közlemények 4. (1926) 1–4. sz. 44–79., 65.

kancellárián keresztül (amelynek részben Hager küldte meg ezeket) vagy közvetlenül a Polizeihofstellétől. Arra is akadt példa, hogy Károly főherceg, főhadvezér egyenesen a nádornak küldött meg nyomtatványokat, mint az 1809. május 21–22-i, osztrák győzelemmel záruló asperni csata kapcsán.⁴⁴ A nádori iroda az általánosabb ügyekkel, a katonai iroda pedig az inszurrekciós propagandával foglalkozott, de itt gyűjtötték össze a különféle beérkező propagandamunkákat is. Mikor a Habsburg-udvar és a központi kormánysszervek a közeledő francia seregek elől Bécsből Pest-Budára menekültek (Napóleon 1809. május 13-án foglalta el a császárvárost), egy ideig itt koncentrálódtak a birodalom kormányzati és államigazgatási csúcsszervei is, ami gyorsított az aktaforgalmon.

A bécsi magyar udvari kancellária József nádorral való levelezése jelentette a kormányzati megrendelésre vagy támogatással készült propagandaanyagok továbbításának elsődleges eszközét. 1809 márciusa és májusa között a nádor számos fontos osztrákpárti hivatalos és félhivatalos propagandanyomtatvány példányait „megfelelő használatra” a bécsi magyar kancellária révén kapta meg. Így például 1809. március 17-én küldték meg egy „osztrák hazafi” külföldi újságcikkekre tett megjegyzéseinek német és francia példányait,⁴⁵ április 7-én a spanyol „trónváltozással” kapcsolatos iratgyűjtemény harmadik kötetét,⁴⁶ 10-én egy, a *Moniteurben* megjelent cikk cáfolatát,⁴⁷ április 13-án Károly főherceg „német nemzethez” intézett kiáltványát,⁴⁸ április 25-én a hadüzenetet,⁴⁹ május 1-jén háborús proklamációkat, valamint egy, a falusi népnek szánt német költeményt.⁵⁰

Ami a másik utat illeti, a Polizeihofstelle és a nádor között a háború alatt termékeny kapcsolat alakult ki a propaganda működtetésével összefüggésben. 1809. április 6-án József főherceg tekintettel arra, hogy „a jelen időpillanatban oly nagy jelentőségű a közhangulat és közvélemény befolyásolása” és „az államigazgatás javítására megjelennek némely írások”, arra kérte Hagert, hogy első megjelenésük alkalmával továbbítson ezekből példányokat annak érdekében, hogy szükség esetén gondoskodhasson terjesztésükről és az országban használatos nyelvekre

⁴⁴ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 22. cs. I. No. 414. (Prius No. 396.) (Fasc. 3. Rot. 10. St. 3.) 1809. máj. 28.

⁴⁵ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 548. 1809. márc. 25.; MNL OL N 24, Politica, 496. cs. No. 548. 1809. márc. 25.

⁴⁶ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 838. 1809. ápr. 14. A vonatkozó kötet: *N. N.: Sammlung der Actenstücke über die Spanische Thronveränderung. Germanien 1808; N. N.: Correspondenz zwischen dem römischen und französisch-kaiserlichen Hofe. Germanien 1808. III.*

⁴⁷ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 837. 1809. ápr. 14.

⁴⁸ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 868. 1809. ápr. 16.

⁴⁹ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 1033. 1809. ápr. 27.; MNL OL N 24, Politica, 496. cs. No. 1033. 1809. ápr. 27.

⁵⁰ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 1204. 1809. máj. 6.; MNL OL N 24, Politica, 496. cs. No. 1204. 1809. máj. 6.

(*Landessprachen*) történő fordításukról.⁵¹ Erre hivatkozva az alelnök már április 8-án megküldte a számára „kegyes átolvasás és magyar nyelvre fordítás végett” annak a félhivatalos osztrák pamfletnek a nyomtatványait, amely a francia *Moniteur* március 3-i, a konstantinápolyi császári-királyi *internunciust* „rosszindulatú és hazug módon” támadó cikkének cáfolatára készült (ezt hamarosan a kancelláriától is megkapta). Csatolta továbbá annak a nyilatkozatnak (*Deklarazion*) néhány példányát is, melyet I. Ferenc ugyanaznap a csapatokhoz való távozása alkalmából tett közzé. A nádor megköszönte a küldeményt, és kérte a jövőben megjelenő röpiratok megküldését.⁵²

1809. április 19-én Hager a tartományfőnökökön túl a nádornak és a primásnak 50–50, az erdélyi kormányzónak és a zágrábi püspöknek 25–25 példányt juttatott el további terjesztésre az *Aufruf an Österreichs Völker* című „könnyen érthető, népszerű”, „szívhez szóló nyelven” írt röpiratból, melyet állítólag egy bécsi hivatalnok, nem hivatásos író készített.⁵³ Április 24-én kéziratos másolatban két hivatalos hírt küldött terjesztésre a tiroli lakosok bátor tetteiről.⁵⁴ 1809. május 25-én azzal fordult a nádorhoz, hogy gróf Joseph von Wallis, Csehország fővágrófja azzal kereste meg, segítse elő, hogy a cseheket hazafias áldozatokra felszólító „tüzes felhívását” – minthogy Magyarországon sok cseh él – itt is népszerűsítsék. Hager a mellékelt kétszáz példányt Rainer főherceg parancsára átadta a nádornak, s egyúttal arra kérte őt, hogy a számára legcélszerűbbnek tűnő eszközökkel hozza ezeket köztudomásra. A főherceg másnap utasította a helytartótanácsot, hogy kihirdetés céljából továbbítsa a törvényhatóságoknak a kiáltványt,⁵⁵ aminek a kormányszék május 30-i 11 852. számú rendeletével tett eleget.

Arra is akadt példa, hogy nem a Polizeihofstelle vezetője, hanem annak beosztottja írt át a nádori katonai irodába. 1809. május 30-án immár Budáról Johann Michael Armbruster udvari titkár a franciák által hadbíróssággal és kivégzéssel fenyegetett Johann Gabriel von Chasteler márki, altábornagy védelmében kiadott rövid nyilatkozat néhány frissen kinyomtatott példányát küldte meg azzal

⁵¹ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 678. 1809. ápr. 6.; MNL OL N 24, Politica, 496. cs. No. 678. 1809. ápr. 6.

⁵² MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 780. 1809. ápr. 11.; MNL OL N 24, Politica, 496. cs. No. 780. 1809. ápr. 11. Vö. Österreichisches Staatsarchiv [Osztrák Állami Levéltár], Allgemeines Verwaltungssarchiv, Polizeihofstelle (a továbbiakban: ÖStA AVA PHSt) 3728/a. 1809. Hager 1809. április 9-én biztosította a nádort, hogy időről időre minden olyan írásból küld neki néhány példányt a „megfelelő használatra”, melyeket az állam részéről kinyomtatnak. – MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809, No. 854. 1809. ápr. 14.

⁵³ ÖStA AVA PHSt 4054/b. 1809. Egy példányát lásd MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 20. cs. I. No. 84. (Fasc. 1. Rot. 32.) (No. 80.) 1809. ápr. 6.

⁵⁴ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 21. cs. I. No. 127. (Fasc. 2. Rot. 2. St. 4.) 1809. ápr. 24.

⁵⁵ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809. No. 1794. 1809. máj. 26.; MNL OL N 24, Politica, 498. cs. No. 1794. 1809. máj. 26.

a kéréssel, hogy azt minél gyorsabban jelentessék meg a *Preßburger Zeitung*-ban. Az iraton szereplő megjegyzésből az ügyvitel sebessége is kiderül: a levelet a csatolmánnyal aznap este fél hatkor kapták meg, majd hét órakor staféta által továbbították a pozsonyi lapszerkesztőnek.⁵⁶

Időnként József nádor is tájékoztatta a Polizeihofstelle vezetőjét a propagandát illető fejleményekről, illetve közbenjárását kérte egyes ügyekben. A Tirolból érkező hírek kapcsán például nemcsak az egyik hírnek a parancsára elkészítettet nyomtatványát, de Kisfaludy Sándor magyar nemességhez intézett röpiratának német példányát is mellékelte, hangsúlyozva, hogy az az ő megbízásából készült. Válaszában Hager megdicsérte a „jelentős és energikusan megírt” munkát, melyet alkalmasnak talált arra, hogy „általános lelkesedést” ébresszen és „gyors cselekvésre” serkentsen.⁵⁷ 1809. április 29-én a főherceg azzal fordult az alelnökhöz, hogy a magyar nemzethez, illetve a magyar nemességhez április 27-én kibocsátott proklamációit jelentessék meg osztrák lapokban, „megemlítve a magyar nemzet buzgalmát és vágyát arra, hogy az osztrák monarchia védelmezésében segítsen”, továbbá tájékozódás céljából francia újságok megküldését kérte.⁵⁸ A háborút követően, 1810 júniusában a nádor azt kívánta az udvari hatóságtól, hogy intézkedjen annak érdekében, hogy a vitézségi éremmel kitüntetett inszurgensekről szóló beszámolót jelentessék meg a *Vaterländische Blätter* című lapban.⁵⁹ 1811 októberében pedig egy, a *Wiener Zeitung*-ban publikált magyar vonatkozású hír helyesbítését kérelmezte.⁶⁰

A különböző hivatalos és félhivatalos propagandairatokból vagy az eredeti (német) példányokat küldték ki az alárendelt szerveknek, vagy ezeket magyarra is lefordították, de előfordult az is, hogy az eredetileg kéziratban érkezett szöveg ki nyomtatására a nádor adott utasítást. A nádori irodák, csakúgy mint más budai – illetve a városba menekülésüket követően bécsi – kormányzatszervek, hatóságok a nyomtatást a kvázi „állami nyomda” szerepét is betöltő, a korszakban Sággy Ferenc által irányított budai Egyetemi Nyomdával intéztették. Ez történt a felkelést a nádor és az uralkodó nevében búcsúztató, Kisfaludy által írt, illetve fordított, több tízezres példányszámban kibocsátott hadparancsokkal is.⁶¹ A budai tipográfia – adott esetben a nyomda és a nyomdahely feltüntetése nélkül – tetemes részét állította elő a félhivatalos és nem hivatalos 1809-es propagandanyomtatványoknak is.

⁵⁶ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 22. cs. I. No. 443. (Fasc. 3. Rot. 34. St. 2.) 1809. máj. 30.

⁵⁷ ÖStA AVA PHSt 4380/b. 1809.

⁵⁸ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 21. cs. I. No. 144. (Fasc. 2. Rot. 2. St. 1.) 1809. ápr. 29.

⁵⁹ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 33. cs. I. No. 2810. (Fasc. 9. Rot. 3. St. 1.) 1810. jún. 26.

⁶⁰ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 37. cs. I. No. 3026. (Fasc. 10. Rot. 24. St. 1.) 1811. okt. 24.

⁶¹ MNL OL N 24 708. köt. Protocollum centrale 1809, Protocollum particulare, No. 2189/i., 2190/i, 1809. dec. 10.

A „gyűjtemény” keletkezése és felépítése

A *Militär-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph* III. 1808–1814–/1836/ sorozat 1. *Fasciculus* 32. *Rotulus* alatt találhatóak összegyűjtve azok a különféle nyomtatványok, melyek a háború kapcsán valamely hivatalos féltől vagy magánszemélytől érkeztek be a nádorhoz. Zömében nyomtatványok, kisért kéziratok és levéltári iratok egy hivatalos szerv által rendezett, részben iktatott gyűjteményéről van szó, melynek lajstromai (*Index*) korabeli rendezés révén jöttek létre.⁶² A *rotulus*on belül az *I[nsurrectio]* nr. 83. iktatószám alatt egy korabeli barna márványos kötésű ívrét kötet található zömmel rövid, egy-két leveles nyomtatványokkal és különféle kéziratokkal (*Miscellen von gedruckten Befehlen, Proclamationen, Flugschriften, etc.*), míg az *I[nsurrectio]* nr. 84. alatt javarészt terjedelmesebb, többnyire negyed- és nyolcadrét formátumú, brosúra típusú aprónyomtatványok és másolatok gyűjteményét őrzik. A *Miscellen...* kötet elején található két korabeli lajstrom számai (No.) a *rotulust* alkotó iktatószámok alatti egyes iratokra mutatnak.⁶³

Keletkezés

Az itt tárgyalt nyomtatványok, kéziratok részben hivatalos úton, kormányzervektől, alárendeltéktől (mindenekelőtt Beckerstől) vagy külső felektől érkeztek a nádori katonai irodába. Például a Friedrich Schlegel által szerkesztett rövidletű hadilap, az *Oesterreichische Zeitung* számait tartalmazó kötet borítójáról kiderül, hogy ennek számait hivatalból (*von Amtswegen*) küldték meg.⁶⁴ A császári-királyi hadsereg 1809. június 17-i hivatalos bulletinjén pedig feljegyezték, hogy a generalisszimuszról érkezett.⁶⁵ Ezek egy részén megtalálható az iktatószámuk (I. No.), amely alapján az iktatókönyvben visszakereshető bemutatásuk időpontja és a velük kapcsolatos végzés. Ez utóbbi a legtöbbször irattárba helyezést (*ad acta*), illetve másik szám alá való áttételt jelentett. Más esetben csak a lajstromba vétel során kapott szám (No.) szerepel rajtuk. Egy részük másutt őrzött irat csatolmányaként került a

⁶² Ezek betűhív átírását a függelékben közlöm.

⁶³ A továbbiakban a lábjegyzetekben röviden (MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. No.) hivatkozom e gyűjtemény tételeire, melyek a feltüntetett iktatószám (I. No.) és a tétel száma (No.) alapján visszakereshetőek a függelékben közölt eredeti lajstromokban.

⁶⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 91. Tudtommal ez a lap – feltehetőleg teljes, 51. számból álló – évfolyamának egyetlen magyarországi közgyűjteményi őrzési helye. Vö. *Hammer, H.: Oesterreichs Propaganda* i. m. 121–175.

⁶⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 36., benne lásd Tags-Bericht der kaiserlich-königlichen Armee vom 17. Juny 1809. Az osztrák haditudósításokhoz lásd *Hammer, H.: Oesterreichs Propaganda* i. m. 97–113.

gyűjteménybe, olykor az iktatószám feltüntetése nélkül. Egyes, nem iktatott propagandamunkák egyéb módon, feltehetően informális csatornákon juthattak el a főherceg köreibbe, majd onnan a katonai irodába. A hivatalos úton benyújtott és iktatott nyomtatványok esetében kísérőlevelek csak kivételesen maradtak fenn.

A hivatali ügymenet rekonstrukciója során az iktatott iratokból lehet kiindulni. Az elsőként beérkezett, 1809. március 9-i dátummal iktatott propagandanyomtatvány az akkoriban már a pápai szegényházban élő idős expálos költő, Kreskay Imre inszurrekciós verse volt, mely a magyar nemességet szólította fegyverbe.⁶⁶ Kreskay a francia háborúk időszakának termékeny költője volt, aki korábban több versét is a nádornak dedikálta. Bár kísérőlevele hiányzik, mivel munkáit maga terjesztette, feltehető, hogy versét maga küldte el a főhercegnek.⁶⁷ Ezt 1809. március 21-én az *Anrede eines Ungarn an seine Mitbürger* című névtelen pamflet egybefűzött német, magyar és latin nyomtatványai követték.⁶⁸ Ugyanezen a napon iktatták a bécsi, latin nyelvű *Europa* című újság 95. számának azon töredékét, mely az *Ad Hungaros Veteri Gentis More Arma Parantes* című anonim verset közölte.⁶⁹ Ez alighanem Rosty János veszprémi kanonok 1808-ban Kőszegen írt munkája, mely később Veszprémben – szintén névtelenül – aprónyomtatványként is megjelent, s ebben a formában is eljutott a katonai irodába, ahol iktatás nélkül az I. No. 84. alá került.⁷⁰ Egy másik, magyar fordítással kiegészített 1809-es pesti kiadását Vitkovics Mihály fordításaként tartja számon az irodalom.⁷¹

1809. április 4-én iktatták a (8.) Hohenzollern vasasezred bécsi fogadásának alkalmából készített egylapos munkát, mely az alakulat történetét elevenítette fel.⁷² Ezt követte ugyanazon a napon János főherceg napiparancsa a belső-ausztriai Landwehr zászlószentelőjének alkalmából,⁷³ majd Károly főherceg generalisszimusz beszéde a bécsi önkéntesekhez.⁷⁴ A következő egy francia nyelvű, de oszt-rákpárti félhivatalos röpirat, a *Moniteur* 1809. március 3-i lapszámában megjelent

⁶⁶ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 32. 1809. márc. 9.

⁶⁷ Vö. *Nagy Ágoston*: Kreskay Imre inszurrekciós költészete és az egyházi értelmiség szereplehetőségei a háborús mozgósításban. *Sic itur ad astra* 27. (2019) 68. sz. 173–244.

⁶⁸ „Anrede eines Ungarn an seine Mitbürger. (ad acta) und I. 84.” – MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 60. 1809. márc. 21. Vö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái I–XI. Bp. 1891–1914. I. 139. Szinnyei a művet minden bizonnyal tévesen gróf Amade Antal – zalai adminisztrátor és zágrábi főispán – munkájaként tünteti fel.

⁶⁹ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 61. 1809. márc. 21.

⁷⁰ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 81.

⁷¹ *N. N.*: *Ad Hungaros veteri gentis more arma parantes*. Pestini. 1809. Vö. *Szinnyei J.*: Magyar írók i. m. XIV. 1287.

⁷² MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 77. 1809. ápr. 4.

⁷³ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 78. 1809. ápr. 4.

⁷⁴ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 79. 1809. ápr. 4.

cikk tendenciózus kommentárja volt.⁷⁵ Ekkor mutatták be a hivatalos kormánylap, a *Wiener Zeitung* 1809. március 24-i számának „különös toldalékát”, amely a március 12-i *Frankfurter-Journal*-ban az Osztrák Császárság fegyverkezéséről egy „bécsi levelező” tollából megjelent írás állításait igyekezett cáfolni.⁷⁶ Április 5-én iktatták a hat bécsi Landwehr-zászlóalj zászlószentelőjére a bécsi Szent István bazilikában mondott prédikációt.⁷⁷

1809. április 6-ával került az iktatókönyvbe, hogy Beckers hivatalos propagandanyomtatványokat „adott át iktatásra”: Károly főherceg aznapi hadparancsát és a „német nemzethez” intézett proklamációját, I. Ferenc április 8-i, a hadsereghez való távozása alkalmából „Ausztiria népeihez” intézett kiáltványát, a Friedrich von Gentz által írt hadüzenetet (*Manifest*), a tiroliakhoz intézett proklamációt, illetve a hadsereg napihíreinek sorozatát.⁷⁸ A hét tétel jegyzéke szintén megtalálható a *Miscellen*-kötetben, illetve az erre utaló számok az ekkor benyújtott műveken.⁷⁹ Ugyanezen a napon Beckers „több röpiratot” is átadott.⁸⁰ Kisfaludy Sándor 1809. április 10-én, tehát a háború megindításának napján adta be hivatalosan „a magyar nemzethez intézett hazafias írását”, azaz a nádori megbízásra készült félhivatalos *Hazafüüi Szózat* Schedius Lajos által készített német fordítását.⁸¹

Ezután legközelebb csak 1809. május 25-én mutatták be a Károly főherceg által megküldött és közhírré tétetni rendelt hadihír leiratát, amelyben az asperni csatáról tudósította I. Ferencet,⁸² 28-án pedig ennek kapcsán a május 24-i hadparancs, az uralkodó hozzá intézett kabineti irata és a vonatkozó hadihír 50–50 példányát.⁸³ Végül a fenti jelzet alatti utolsó iktatott tétel az a hírheft latin nyelvű, kollaborációra felszólító franciabarát pamflet (*Nobilis Hungarus ad Hungaros*), amely a Napóleon nevében Bécs megszállását követően, 1809. május 15-én a magyar nemesi nemzethez kibocsátott kiáltványhoz kapcsolódott. A nyomtatványt egy másirányú kérelemhez csatolva báró Pászthory Menyhért, egykori császári-király határőr, a háború alatt a somogyi inszurgens lovasezred ezredese küldte

⁷⁵ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 80. 1809. ápr. 4.

⁷⁶ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 81. 1809. ápr. 4.

⁷⁷ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 82. 1809. ápr. 5.

⁷⁸ „Beckers Gen[era]lAdj[utant] übergiebt zu Protocoll den Armee Befehl des E[erst] H[erzog] Generalissimus vom 6ten April 1809. Die Beurlaubung S[eine]r Majestat von den Volkern Oesterreichs dedo 8ten April, bey der Abreise zur Armee. Aufforderung des Generalissimus an die deutsche Nation zu Beherzigung ihrer Lage; das Manifest, Proclamation an die Tyroller, dann Tagsberichte der Armee (ad acta)” – MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 83. 1809. ápr. 6.

⁷⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 6.

⁸⁰ „Beckers G[ene]ralAdj[utant] übergiebt zu Protocoll mehrere Flugschriften (ad acta)” – MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 84. 1809. ápr. 6.

⁸¹ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 91. 1809. ápr. 10.

⁸² MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 396. 1809. máj. 25.

⁸³ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 414. 1809. máj. 28.

meg.⁸⁴ Pászthory, aki maga is tisztában volt a háborús propaganda jelentőségével, levelében olyan cáfoló írárok elkészítését javasolta a nádornak, amelyek alkalmassak arra, hogy „lángra lobbantsák a kedélyeket a haza közös védelmére”. Míg a leveléhez mellékelt pamflet egyik példányát áthelyezték a gyűjteménybe (ex No. 1025),⁸⁵ egy másik az eredeti irat mellett maradt.

Jól látható, hogy a gyűjtemény a Beckers főszárnysegéd által 1809. április 6-án a katonai kancelláriának hivatalos úton benyújtott nyomtatványok nyomán, az I. No. 83. és 84. iktatószám alatt elhelyezett iratokból jött létre, melyekhez a későbbiekben számos más iratot is hozzátartoztak, feltüntetve rajtuk az „ad I. no. 83” vagy „84” megjegyzést. Ezek egy részét valamikor később, de minden bizonnyal nem sokkal a háborút követően külön kötetbe kötötték, így tettek az *Oesterreichische Zeitung* számaival is.

A korpusz

A gyűjtemény a háború 1809. április 10-i kitörését megelőző hónapoktól fogva az 1809. október 14-i schönbrunni békét követő demobilizációs időszakig tartalmaz propagandamunkákat: vegyesen osztrákpárti hivatalos, félhivatalos és nem hivatalos aprónyomtatványokat, időszaki sajtótermékeket, némi kéziratos (másolatok, versek, hivatalos iratok, levelezés), illetve néhány, a franciákhoz köthető szöveget is. A korpusz méretének és összetételének összevetése az 1809-es birodalmi és magyarországi propagandatermés egészével nehézkes, mert ezekről a nyomtatványokról teljességre törekvő bibliográfia nem készült,⁸⁶ így csak a dimenziói érzékeltethetők. A legkorábbi egy alkalmi német kéziratos versciklus, mely eredetileg az 1797-es inszurrekció során keletkezett, bár valószínűleg későbbi másolatról van szó.⁸⁷ Az első iktatott munka Kreskay Imre verse, míg a legkésőbbi nyomtatványok 1810-esek: békét ünneplő dalok, versek,⁸⁸ illetve egy Napóleon és Mária Ludovika esküvőjére írt költemény.⁸⁹ Az utolsó tétel egy kézirat Győr 1809-es ostromáról, amelyet a győri kalendárium 1811-es kötetéből másoltak ki.⁹⁰

⁸⁴ MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 38. köt. Protocoll. I. No. 1025. 1809. júl. 25. Az iratot lásd MNL OL N 25 Militär-Kanzlei III. 26. cs. I. No. 1025. (Fasc. 6. Rot. 5. St. 2.) 1809. júl. 25.

⁸⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 60.

⁸⁶ A hivatalos nyomtatványok legteljesebbnek mondható bibliográfiáját lásd a következő disszertáció függelékében: *Redl, E: Flugblätter und Flugschriften i. m.*

⁸⁷ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 85. Ez a következő három versből áll: 1) Als das für diese Adeliche Insurrection bestimmte Artillerie Geschütz bey selber einrückte, 2) Als bey Steinamanger in das Laager eingerückt wurde, 3) Als dem 17ten S^{er} Majestät der Kayser diese Adeliche Insurrection in Allerhöchsten Augenschein nahmen.

⁸⁸ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 57., I. No. 84. No. 87.

⁸⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 50.

⁹⁰ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 93.

A korabeli lajstrom összesen 93 elemet sorol fel, ennél azonban jóval több bibliográfiai tételről van szó. Megtalálható benne az osztrák oldalon keletkezett összes jelentősebb, hivatalos úton kibocsátott proklamáció, hirdetmény, hadparancs, rendelet, hadüzenet, illetve ezek magyar fordításai, egyéb hivatalos nyomtatványok (fegyverszünet, békeszerződés), valamint a hadihírek sorozatai és az *Oesterreichische Zeitung* példányai, melyek hivatalos úton jutottak el a nádorhoz. Hasonlóan őriznek példányokat a József főherceg nevében vagy közreműködésével kibocsátott magyarországi hivatalos propagandanyomtatványokból is. Az időszaki sajtót illetően szerepelnek benne osztrák és magyarországi újságok lapszámai, illetve a hadihírek Kulcsár István által készített nem hivatalos magyar fordításai. Tartalmazza a legfontosabb, a Polizeihofstelle és a magyar kancellária által megküldött, különféle műfajú osztrák félhivatalos munkákat, magyar oldalról pedig a nádor megbízására készült félhivatalos *Hazafiúi Szózat* egy német példányát. A legváltozatosabb csoportot az osztrák, illetve magyar vonatkozású nem hivatalos propagandamunkák alkotják: beszédek, pamfletek, költemények. Különösen gazdag a gyűjtemény alkalmi verses anyaga: részben anonim buzdító versek, békeversek, illetve franciaellenes paszkvillusok találhatók benne.⁹¹ A két legjelentősebb ellenséges propagandanyomtatvány, Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványa és az ehhez kapcsolódó franciabarát latin röpirat szintén fellelhető benne. A nyomtatványok mérete nagy változatosságot mutat: a hivatalosság által gyakran alkalmazott ívrétől, a röpiratokra jellemző negyed- és nyolcadréten át a levélformátumig terjed. Ennek alapján elmondható, hogy a nádor és Beckers főhadsegéd nemcsak az 1809-es háborúhoz kötődő, hivatali úton összegyűjtött birodalmi érdekű hivatalos és félhivatalos propaganda terrénumát, de a nem hivatalos munkák egy jelentős szeletét is ismerte, sőt ez utóbbin belül a magyar vonatkozású anyagokat a maguk korában épp ők látták át a legjobban.

Marginálisok és egyéb megjegyzések

A hivatali ügyvitelhez tartozó iktatószámokon, jelzeteken és egyéb megjegyzéseken túl a tételek egy részén olvasói észrevételt tartalmazó feljegyzések is találhatók. Ezek kis része a katonai kancellária valamely hivatalnokának kezéhez kötődik, melytől számos irat tisztázata, másolata, iktatószáma, a *Directorium*, a *Real-Index* és az 1806-os *Register über die Exhibiten der Insurrection* kötetek bejegyzéseinek nagy része is származik; többsége pedig egy másik kéz által írt rövid, értékelő, osztályozó

⁹¹ Vö. *Porkoláb Tibor*: Szempontok a francia háborúk insurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához. In: *Textológia, filológia, értelmezés. Klasszikus magyar irodalom*. Szerk. Czifra Mariann – Szilágyi Márton. Debrecen 2014. 191–215.

vagy azonosító megjegyzés. Az egyes munkákat alighanem a nádori főszárnysegéd, gróf Beckers ezredes olvasta át, jegyzetelte meg, illetve számolt be róluk. Ezt erősíti az is, hogy 1808 végén a nádor Beckers útján bízta meg Kisfaludyt, hogy a magyar nemességnek röpiratot készítsen, s ő kapta meg a szerzőtől annak előzetes német kivonatát is. Az informális úton benyújtott munkák egy részét minden bizonnyal közvetlenül a főszárnysegédnek, s rajta keresztül a nádornak címezték. Erre mutat, hogy az idős helytartótanácsos, alkalmi költő és a magyar nyelv pártolója, Darvas Ferenc az általa írt háborús röpiratot „Méltóságos Oberster Gróf Bekkersz Urnak” dedikálta.⁹² Az iktatókönyv alapján az is világos, hogy az utóbb I. No. 83. és 84. számok alatt iktatott iratokat hivatalosan a főszárnysegéd nyújtotta be iktatásra a katonai irodába. Mivel József főherceg katonai kancelláriájában iktatott iratokról van szó, feltételezhetjük, hogy az azokon szereplő értékelő és deskriptív megjegyzések egyúttal a nádor mint országos méltóság és az insurrekció főparancsnoka hivatalos álláspontját is tükrözik. A továbbiakban a nyomtatványoknak, esetlegesen kéziratoknak a rajtuk szereplő megjegyzésekből kirajzolódó használatát veszem közelebből szemügyre annak érdekében, hogy a propagandával kapcsolatos hivatalos elvárásrendszert rekonstruálhassam.

Az olvasói észrevételt kifejező megjegyzések legtöbbször piros írónnal vagy graffittal kerültek rá, brosrák esetén általában a borítóra vagy a címlapra, röplapok esetén az első lap *rectó*jára. Zömük egy kézhez köthető, többnyire egyszavas, de akad néhány atipikus eset is. A jegyzetek többsége a háború kezdetekor megjelent propagandamunkákon található, ám az időszak egészét lefedi. A nyomtatványok, kéziratok használatának nyomairól tanúskodó különféle marginális és interlineáris megjegyzéseket funkciójuk szerint további altípusokra: azonosító, osztályozó vagy minősítő kommentárookra oszthatjuk. Az azonosítás a szerzők, a fordítók kilétére, ritkábban a beküldőkre, illetve a nyomdahelyre irányult. Egy másik csoportjuk klasszifikációs jellegű, tehát a műfajra vonatkozó deskriptív meghatározást tartalmaz. Végül egy jelentős részük kvalifikál, azaz az adott propagandatermék minőségére, értékére utal. A nyomtatványok egy részén a három fenti csoportba nem besorolható és nem tipologizálható megjegyzések fordulnak elő. Míg az osztályozott propagandamunkák között vegyesen találhatunk birodalmi és magyar érdekűek, addig az azonosítás és a minősítés döntően az utóbbiakhoz kapcsolódik. Mivel az osztrákpárti nyomtatványok, köztük a nem hivatalos munkák már átestek az előzetes cenzúrán, megkapták az imprimatúrát, és terjedtek a nyilvánosságban, így az értékelés tulajdonképpen az utólagos revízió egy fajtáját képviselte, nem tudjuk azonban, hogy ez járt-e bármiféle következménnyel a szerzőkre és munkáikra nézve.

⁹² MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 84.

Azonosítás

Az anonim, ritkábban pseudonim nyomtatványok egy részén szerepel szerzői attribúció. Ennek oka lehet az, hogy hivatalos megbízásra készültek, esetleg maga a szerző árulta el a kilétét munkájának beküldésével vagy személyes átadásával, de tükrözhet közvélekedést is. Akad néhány nyomtatvány, ahol a megjegyzés a nyomdát vagy kiadót tisztázta.

Márton Józsefnek, a bécsi egyetem magyar nyelv professzorának neve szerepel Károly főherceg 1809. április 6-i hadparancsának hivatalos magyar fordításán,⁹³ és Ottlik Dániel, Pest megye főjegyzőjének neve az uralkodó Altheimben 1809. április 10-én kiadott felkelési parancsának magyar nyomtatványán, melyet a vár-megye fordíttatott le latinról, és adott nyomtatásba.⁹⁴ A nádor által 1809. április 27-én Budán a magyarokhoz kibocsátott német röpirat fordítója a marginális szerint Csohányi József százados volt.⁹⁵ Két ellenséges propagandamunkán szerepel megjegyzés. A Napóleon-féle schönbrunni proklamáció francia–latin–magyar változatára felvezették, hogy a fordítást Batsányi János készítette.⁹⁶ A magyar fordításból komoly ügy keletkezett, melyet kiterjedt vizsgálat követett, ennek iratai, illetve szövege alapján a későbbi szakirodalom megpróbálta tisztázni a szóba került személyek érintettségét a fordítás és a korrektúra elkészítésében.⁹⁷ Számunkra itt most elsősorban az a fontos, hogy amikor a megjegyzés készült, a nádori hivatalban Batsányit tartották a fordítónak. A Pászthory ezredes által beküldött *Nobilis Hungarus...* című röpirat szerzőségét ezzel szemben nem sikerült a nádori körökben megállapítani, azon pirossal csak annyi szerepel, hogy az ellenséges oldalon keletkezett (*auffeindlicher Seite geschrieben*).⁹⁸

A hivatalos hadihírek német nyelvű sorozatának nem hivatalos, *Tábori Tudósítások* címen kiadott magyar fordításának példányai folyamatosan érkeztek a nádori katonai irodához, több példányukra felvezették, hogy kiadjuk, fordítjuk a „pesti magyar újság”, azaz a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője, Kulcsár István.⁹⁹ Hasonlóan Kulcsár neve szerepel fordítóként János főherceg tiroliakhoz intézett röplapos proklamációján,¹⁰⁰ illetve a hivatalos hadüzenet

⁹³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 6.

⁹⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 9.

⁹⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 11.

⁹⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 19.

⁹⁷ *Kosáry D.*: Napóleon i. m. 84–92, 102–110.

⁹⁸ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 60. A röpiratról lásd *Kosáry D.*: Napóleon i. m. 89–92.

⁹⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 42., No. 53.

¹⁰⁰ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 69.

(*Hadizenet*) egyik magyar változatán is.¹⁰¹ A nádori megrendelésre készített röpirat német nyomtatványán pedig az olvasható, hogy az eredeti Kisfaludy munkája, és Schedius Lajos fordította magyar nyelvből.¹⁰²

Az *Europa* című lapban megjelent latin vers szerzőjéről csak annyit jegyeztek meg, hogy *ein Domher zu Veszprim*, azaz „veszprémi kanonok”,¹⁰³ de Rosty János neve nem került elő.¹⁰⁴ A három nyelven, németül, latinul és magyarul is publikált *Anrede eines Ungarn...* című röpiratot a rajta található, a többtől eltérő kézírással tett megjegyzés szerint gróf Pálffy Ferdinánd írta.¹⁰⁵ A *Lárma!* címet viselő munkán szereplő „Tarródy”, Tarródy István helytartótanácsost fedi.¹⁰⁶ A szintén az ő tollából származó, 1810. március 5-én, Napóleon és Mária Lujza esküvőjére írott alkalmi vers példányán hasonlóan egy más kéztől származó megjegyzés tisztázza a szerzőséget, bár a keresztnevét eltéveszti (*Statthalt. Arth. V. Tarodj*).¹⁰⁷ A *Fegyver ellen valo* című röpiraton egy megint más kéz által írt *Darvas Cons.* utal Darvas Ferenc szerzőségére.¹⁰⁸ A *Patriotische Gesänge eines Ungar's* című anonim német verses nyomtatvány első részére a *Rosler* vezetéknevet írták, ami az ez idő tájt a *Vereinigte Pester und Ofner Zeitung* szerkesztőjeként dolgozó Johann Christian Rösler fedi.¹⁰⁹

Két, a franciákkal szembeni spanyol felkeléshez kapcsolódó, nyomda és nyomdahely nélküli kiadványon nyomdát, illetve kiadót azonosító megjegyzés szerepel: eszerint Zaragoza 1808. augusztusi első ostroma során José Rebollo de Palafox y Melci herceg, a város védőjének az ostromló Charles Lefebvre tábornokhoz címzett levelét „Trattnernél nyomták”,¹¹⁰ azaz Trattner Mátyásnál Pesten; míg a szintén Zaragoza 1809. februári második ostroma kapcsán keletkezett *Spanien ist noch nicht erobert* című röpirat a kommentár szerint a pesti könyvkereskedő, Konrad Adolf Hartleben kiadása.¹¹¹ A szöveg bizonyíthatóan bécsi röplapos német kiadását nem találtam meg, ugyanakkor az 1809-es Anton Pichler-féle francia edíció Rösler verseivel együtt azon „éppen megjelent és a jelen körülményekre vonatkozó költemények és kis írások” között volt, melyekből 1809. április 21-én

¹⁰¹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 5.

¹⁰² MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 75.

¹⁰³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 52.

¹⁰⁴ Szinnyei minden bizonnyal tévesen a névkon Rosty János, Tolna megyei birtokos nemes, insurgens munkájának tartja a verset. Vö. *Szinnyei J.: Magyar írók i. m. XI. 1201.*

¹⁰⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 61.

¹⁰⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 82.

¹⁰⁷ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 87.

¹⁰⁸ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 84.

¹⁰⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 78. Szinnyei nem ismeri ezt a munkáját. Vö. *Szinnyei J.: Magyar írók i. m. XI. 1339–1341.*

¹¹⁰ A kiadásról lemaradt a levél keltezése: Albarracín, Aragónia, 1808. aug. 28. – MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. No. 66.

¹¹¹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 77.

Hager, a Polizeihofstelle alelnöke 10–10 példányt küldött Rainer főhercegen keresztül az uralkodó számára.¹¹²

Néhány olyan munkát is találhatunk, amelyre valószínűleg annak a személynek a nevét jegyezték fel, aki révén a mű eljutott a nádorhoz. Egy baranyai vonatkozású propagandanyomtatvány, Győri Mihály bűdösfai prédikátornak a megyei felkelők számára készített *Induló Mars* című munkája, „melly a’ Francia Király meg-ölettetésére készítettett” nótára íródott,¹¹³ illetve egy másik, névtelen, nyomdahely nélküli háromstrófás költemény¹¹⁴ Végh István baranyai főispántól (*von Obergesspann S. Végh*), helytartótanácsostól¹¹⁵ jutott el a nádorhoz. Az álnéven írt *A’ Gunyoló* című verses röpiraton szereplő megjegyzés szerint a munka Rudnay Sándor választott ansariai püspöktől érkezett (*ist vom Bischof Rudnay*),¹¹⁶ aki 1808–1809-ben a helytartótanács főpapi rangú tanácsosa volt.¹¹⁷ A röpirat szerzője is egyházi személy, Nagy Gábor, aki 1804-től 1809. november 18-i haláláig teológiát tanított a pesti egyetemen.¹¹⁸ Mindkét esetben az történhetett, hogy az érintett, József főherceggel hivataluk révén is közeli kapcsolatban álló egyházi és világi méltóságok, magasrangú kormányzékeni hivatalnokok valamilyen módon – közkézen forogtak, maguk a szerzők küldték meg nekik, hivataluknál fogva – maguk jutottak hozzá ezekhez a nyomtatványokhoz, majd mint érdeklődésre számot tartót továbbították azokat Beckersen keresztül a nádorhoz.

Osztályozás

A hat bécsi Landwehr-zászlóalj zászlószentelőjén elmondott német beszédnél *eine Predigt*, azaz prédikáció,¹¹⁹ a *Spanien ist noch nicht erobert* című röpiratnál *Auszug aus den Zeitungen*, azaz újságkivonat,¹²⁰ míg *A’ Gunyoló* című munkánál *ein hungar[isches] Gedicht*, tehát magyar vers megjegyzés szerepel.¹²¹ Az *Ad Hungaros veteri...* borítójára írt *classisch* megjegyzés arra utal, hogy a verset a korban bevett klasszicizáló neolatin költészeti hagyományhoz sorolták.¹²² Műfaji és funkcioná-

¹¹² ÖStA AVA PHSt 4054/b. 1809. A bécsi francia kiadás: Réponse du Général Palafox au Général Lefebure, qu’il avoit sommé de se soumettre avec son armée... A Vienne 1809.

¹¹³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 70.

¹¹⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 71.

¹¹⁵ *Ember Gy.*: A m. kir. Helytartótanács i. m. 201.

¹¹⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 83.

¹¹⁷ *Ember Gy.*: A m. kir. Helytartótanács i. m. 198.

¹¹⁸ Lásd: *Szinnyei J.*: Magyar írók i. m. IX. 568–569.

¹¹⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 63.

¹²⁰ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 77.

¹²¹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 83. Ezen szerepel egy további olvashatatlanná vált vagy tett, eredetileg szintén piros írónnal írt, feltehetően minősítő megjegyzés is.

¹²² MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 81.

lis értékelést tartalmaz a bécsi Ignaz Franz Castelli *Volksstimme* című populáris, kifejezetten a „népre” irányuló német dalának nyomtatványán szereplő *lehr[end]*, azaz tanító jellegű szövegre utaló megjegyzés.¹²³

Az osztályozáshoz tartozik az *Officiell* címke is, mellyel mindössze három telt láttak el. A teljes korpuszban ennél jóval több hivatalos nyomtatvány található (többek között hadparancsok, proklamációk), ám e minősítéssel nem ezeket, hanem a felsőbb megrendelésre készült és hivatalos úton terjesztett, de a hivatalosság látszatát kerülni igyekvő, jelen dolgozatban félhivatalosnak nevezett munkákat jelölték. Ezek mind Bécsben nyomtatott, nyolcadrét méretű füzetek: a *Moniteur* cikkére írott észrevételeket tartalmazó *Observations*,¹²⁴ a *Die Landes Vertheidigungs-Anstalten in den österreichischen Kaiserstaaten*,¹²⁵ illetve az *Aufruf an Oesterreichs Völker* című röpiratok.¹²⁶ Úgy tűnik, hogy – legalábbis a katonai kancellárián – külön egyiket sem iktatták, az „Ausztiria népeihez” intézett röpirat példánya pedig feltehetőleg a Polizeihofstelle által küldött 50 darab egyike,¹²⁷ amely először Beckershez került, aki elolvasását követően benyújtotta azt az irodához.¹²⁸

Minősítés

Tizenkét művön *gut*, egyen *mediocriter*, kettőn *invektiv*, kettőn *pesime* két továbbin egyéb negatív értékelés (*sehr schlecht*, *unverständlich*) szerepel. A minősítések kisebb része a hivatalos munkák magyar fordításainak minőségére, nagyobb részük pedig a különféle műfajú, nem hivatalos propagandatermékek nem esztétikai, hanem instrumentális jellegű, retorikai-politikai kritériumoknak megfelelő értékelésére vonatkozik. Az alapján kvalifikálták őket, hogy megfeleltek-e azoknak az implicit normáknak, melyeket a nádor a nyomtatott háborús propagandával szemben támasztott.

1) Pozitív

A fordítások esetében csupán egyetlen minősítéssel találkozhatunk: Károly főherceg 1809. április 6-i bécsi hadparancsának Márton József által készített fordítására a *gut* megjegyzés került, amelyet itt leginkább instrumentális értelemben véve annyit jelent, hogy a „célnak megfelelő”. A politikai lírát illetően ide tartozik

¹²³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 74. Rövid életrajzát lásd Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950 I. Wien 1957. 138.

¹²⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 59.

¹²⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 76.

¹²⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 80.

¹²⁷ A röpirattal kapcsolatos iratokat lásd ÖStA AVA PHSt 4054/b. 1809.

¹²⁸ Az iktatókönyv felsorolásában az I. No. 83. alatt nem szerepel, de az említett kéziratos listán az utolsó, 11. helyen épp ezt a munkát találhatjuk.

Pázmándi Horvát Endre (András) téti plébános inszurrekciós költeménye,¹²⁹ egy névtelenül *A' felkelő Magyar Nemes Sereghez* intézett munka,¹³⁰ a Nürnbergből származó budai Johann Paul Köffinger versfűzése,¹³¹ Kreskay Imre inszurrekciós költeménye,¹³² az 1797-es inszurrekció alkalmából írt német kéziratos alkalmi versek,¹³³ továbbá egy német békevers.¹³⁴ A birodalmi érdekű prózai munkák közül *gut* minősítést kapott a háború okait magyarázó bécsi röpirat,¹³⁵ illetve az a két „levélformátumú” aprónyomatvány, melyeket egy közvetlen hangnemű hazafias felszólítással ellátott borítékban terjesztettek.¹³⁶ A magyar vonatkozású anyagok közül Darvas helytartótanácsos 1809. április 10-én Budán kelt munkája,¹³⁷ valamint Szent-Gály Mihály inszurgens hadnagy 1810. január 15-én, a veszprémi inszurrekció eloszlásakor Márkus József inszurgens gyalogos ezredeshez intézett latin búcsúbeszéde érdemelte ki ezt a minősítést.¹³⁸

2) Középszerű

Egyedül a Bécsben, egyszerre három nyelven nyomtatott *Anrede eines Ungarn...* című röpiraton szerepel a mű közepes színvonalára utaló *mediocriter* megjegyzés.¹³⁹ Korábban formai és tartalmi jegyei alapján felmerült, hogy udvari megbízásra készült félhivatalos munkáról van szó: az irodalomtörténész Csetri Elek szerint ez volt az időszak leglojálisabb röpirata, amely úgy érvelt, mintha szerzője nem lett volna tisztában az uralkodó rendi politikai felfogással.¹⁴⁰ A minősítés minden bizonnyal épp az említett jellemzőkre utalt, azaz arra, hogy bár a pamflet a magyar nemességet igyekezett buzdítani, meglehetősen célszerűtlen módon tette ezt. Vesztes háború esetére például kilátásba helyezte, hogy ha I. Ferenc meg is tarthatja trónját, amennyiben többi tartományait elveszti, kénytelen lesz biztonsága érdekében az alkotmány és a szabadság feláldozása árán más törvények szerint kormányozni az országot. A röpirat félhivatalos jellege nem bizonyítható, de ha a szerzői attribúció helyes, akkor hangneme nem meglepő, hisz szerzője egy

¹²⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 54.

¹³⁰ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 71.

¹³¹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 62. *Szinnyei J.*: Magyar írók i. m. VII. 4–5.

¹³² MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 64.

¹³³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 85.

¹³⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 50.

¹³⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 79.

¹³⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 72. és 73.

¹³⁷ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 84.

¹³⁸ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 86.

¹³⁹ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 61.

¹⁴⁰ *Császár Elemér*: In: Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére I. Szerk. R. Kiss István. Bp. 1909. 297–338., 307.

udvarhű bécsi magyar arisztokrata, gróf Pálffy Ferdinánd, a királyné bizalmas híve és a „háborús párt” egyik oszlopa volt.¹⁴¹

3) Negatív: Retorikai és politikai normasértések

A nádori hivatalosság propagandával kapcsolatos normarendszere mindenekelőtt a határai felől, a normasértések vizsgálatán keresztül rekonstruálható. Hat szöveg valamilyen kifejezetten negatív minősítést kapott: ebből kettő értékelése inkább retorikai (*unverständlich, sehr schlecht*), míg négy másiké inkább politikai dimenzióban értelmezhető (*pessime, invectiv*). Tóth József, pesti magyar káplán 1809. április 15-re keltezett *Magyarok!* című rövid buzdító beszédére az „érthetetlen” megjegyzést írták.¹⁴² A bonyolult körmondatokkal, költői képekkel és elliptikus szerkezetekkel zsúfolt szöveg egy magyarul tudó, de német anyanyelvű olvasó számára retorikai-funkcionális szempontból minősülhetett érthetetlennek. Az anonim *Oestreicher! Ungarn! Böhmen!* című nem hivatalos röplapot magyar szempontból „nagyon rossznak” értékelték.¹⁴³ A szöveg az összbirodalmi propaganda terméke volt, mely „testvérekként” kezelte az osztrákokat, magyarokat és cseheket, a háborút pedig közös vállalkozásként igyekezett legitimálni. Az alattvalókat mint I. Ferenc „gyermekait” az uralkodóért mint „atyjukért”, a monarchiáért mint közös hazájukért és önmaguk fenntartásáért javaik és vérük feláldozására szólította fel, többek között a tirolai és a spanyol felkelés példáira is hivatkozva. A negatív értékelés oka az lehetett, hogy a szöveg ugyan már címében is megszólította a magyarokat, szerzője láthatóan nem törekedett – vagy vonatkozó ismeretek híján nem volt képes – arra, hogy az ország sajátos alkotmányos helyzetéből és hagyományából fakadó érveket sorakoztasson fel, hanem végig egy egyneműsítő birodalmi regiszterben nyilatkozott meg (például I. Ferencet is csak mint császárt említette).

Simonyi András, császári-királyi kamarás, udvarnok 1809. március 18-án Pesten keltezett latin röpiratára a *pessime* megjegyzés került, ami ebben a kontextusban olyasmint jelenthetett, hogy politikai értelemben „igen rosszul” van megírva.¹⁴⁴ A röpirat azt mérlegelve, hogy „mennyit nyom egy felkelő Magyarországon”, történelmi példákon keresztül érvelt a magyarok katonai kiválósága és az irreguláris katonáskodás hatékonysága mellett. A szerző szerint ha magyar nemesek kelnek fel, ők a Szent Korona tagjaiként nem pénzért, hanem a szabadságukért harcolnak, keményebben mint a zsoldosok. A nem nemesek természete is ehhez hasonló, mivel egy részük „örökös szolgaságba” süllyedt nemesek utóda, ráadásul

¹⁴¹ Domanovszky S.: József nádor iratai i. m. III. 543.: 4. jegyz.

¹⁴² MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 56.

¹⁴³ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 35. Vö. Színnyei J.: Magyar írók i. m. XII. 1091–1092.

¹⁴⁴ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 3½

aki Magyarországon született, más nemzetek tagjainál hűségesebb királyához, így, ha tömeges (*in Massa*) felkelésre kerülne sor, a parasztok, éppoly félelmetesek lennének egy reguláris hadsereghez képest, mint a nemesség. A magyarok hadi erőit és haditetteit illető túlzások mellett feltehetően az volt a negatív értékelés oka, hogy a röpirat az inszurrekció harcértékét a regulárisoké fölé emelte, amivel rossz fényt vetett a császári-királyi hadseregére, egyúttal eltért az 1808-as törvények értelmezésétől, mely szerint a felkelés mindenekelőtt a nemesség személyes terhe. Hasonló megjegyzést kapott Győr vármegye és szabad királyi város egyesült deputációjának a francia megszállás alatt kibocsátott hirdetménye. Ez a győrieket 500 forint nyomravezetői díj fejében arra ösztönözte, hogy jelentsék fel annak a gúnyiratnak, „ostoba motsokkal telles” írásnak a szerzőjét, amelyet a Louis Narbonne, Győr kormányzója 1809. július 16-án kibocsátott, Napóleon pártfogását ajánló proklamációjára adott válaszként terjesztettek a városban.¹⁴⁵ A katonai kancellária egyik hivatalnok a paszkvillus egy másolatára felvezette az ügy rövid kivonatát is.¹⁴⁶ Ez esetben tehát a magyar hatóságoknak a franciákkal szemben tanúsított lojalitása válthatta ki a negatív értékelést.

A két *invectiv*, azaz becsmérő-támadó minősítésű verses nyomtatvány egyike a *Lármá!*,¹⁴⁷ a másik pedig a három költeményt tartalmazó *Patriotische Gesänge eines Ungar's* című versfüzér volt.¹⁴⁸ Ezek 1809 áprilisában, illetve márciusában névtelenül jelentek meg az eredetükre utaló koholt nyomdahely alatt. A szerzősége vonatkozó megjegyzések alapján az előbbit Tarródy István helytartótanácsos, császári-királyi kamarás,¹⁴⁹ míg az utóbbit Johann Christoph Rösler írta, akinek pest-budai német lapja alaposan kivette a részét a háborús propagandából is. A költemények valószínűleg személyes politikai meggyőződésből és/vagy érdekből íródtak. Mindkét alkalmi szerző jelentős pozíciót töltött be, így az anonimitás védelme nemcsak azt tette lehetővé, hogy érzékeny politikai témában nagyobb nyíltsággal fogalmazzanak, de egy francia megszállás esetén megóvhatta volna őket a retorzióktól. Ez különösen annak fényében lényeges, hogy mindkét vers igen nyíltan és élesen támadta Napóleon személyét. A Tarródy-féle nyomtatványban alá vannak húzva azok a sorok, amelyekért kijárt az *invectiv* címke. Ezek szerint egyrészt a törvények és a korabeli közfelfogás szerint is honvédelmi céllal hadakozó magyar felkelőket a francia császár meggyilkolására szólította fel, a

¹⁴⁵ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 55.

¹⁴⁶ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. No. 49. Proclamation. Mottója: Wer sind des Bonaparts Lügen satt, / Und scheissen auf sein Extra-Blatt.

¹⁴⁷ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 82.

¹⁴⁸ MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 84. No. 78. Ezek a következők: Der Patriot, An Ungarns adeliche Insurrection, Oestreich's Völker.

¹⁴⁹ *Ember Gy.*: A m. kir. Helytartótanács i. m. 203.

fizikai megsemmisítést („Megne nyugodgy te mind addig, méglen Vitéz Karoddal / Napóleon’ életének véget nem vetsz Kardoddal...”)¹⁵⁰ és a *damnatio memoriae*-t is kilátásba helyezve. Ráadásul azzal, hogy nyíltan megnevezte az ellenséget, a korabeli nyomtatott propagandanyilvánosságot jellemző tabut tört meg. Másrészt Napóleon Nápoly, majd Spanyolország élére állított bátyja, Joseph Bonaparte kertes származását firtatta („*Sehonmai Nemzetéből* tevén nékik új Királyt...”¹⁵¹), kétségbe vonva ezzel a Bonaparte-ház uralmának legitimitását. A Rösler-féle brosúrán, mely egyszerre képviseli a *hungarus* jellegű magyarországi és a birodalmi állampatriotizmust, nem szerepelnek aláhúzások. Ellenséggépe civilizációs szembenállásra épül: az illegitimnek minősített erőszakra alapított napóleoni rezsim az új barbárságot (*Neubarbaren*) testesíti meg, mely „börtönné és kórházzá” változtatja a világot, amellyel szemben Ausztria népeinek, köztük a magyar inszurgenseknek a harca civilizatorikus jelleget ölt. Rösler ugyan nem írta le Napóleon nevét, de a Tarródy-vers aláhúzásai nyomán feltehető, hogy elsősorban a Bonaparte-ház parvenü eredetére utaló sorai miatt – melyekben a francia császár trónra ültetett családtagjait bérenceknek, szolgálknak nevezte (*Miethlinge*) – kapott negatív minősítést. Emögött valószínűleg az a felfogás húzódhatott meg, hogy a nyílt vitatása annak, hogy egy koronás fejedelem, egy dinasztia uralma származásánál fogva legitim-e, potenciálisan átvihető más monarchikus berendezkedésű országokra is.

Érdemes ezt összevetni Kreskay Imre meglehetősen durva hangvételű versével, mely Tarródyéhoz hasonlóan a francia császár kivégzésére szólította fel a felkelőket („Útasítsd vitéz kezeddal / Az Halál’ Országára.” stb.). Kreskay nem nevesítette Napóleont, s bár számos jellegzetes toposzt felhozott személyével kapcsolatban (kevélység, gögősség, telhetetlenség stb.), származását nem tette vita tárgyává. A költemény erőteljes negatív reakciókat váltott ki olvasói egy részében, Horvát István politikai-morális, Pázmándi Horvát Endre pedig poétikai normasértésként tekintett rá.¹⁵¹ Kreskay művét azonban hivatalos szempontból „jónak” minősítették, tehát összhangban állt az – ez esetben mindenekelőtt a nyomtatott, nem hivatalos – inszurrekciós propagandát illető, instrumentális szempontokat érvényesítő nádori elvárásokkal. Ezek pedig úgy tűnik, legalábbis az adott esetben, igencsak rugalmasnak bizonyultak: egy civilizatorikus értelmezés keretei között a Napóleonnak tulajdonított barbár, illegitim erőszakkal szemben még az is igazolható volt, hogy az inszurgensektől valaki – a neve kimondása nélkül – a francia császár meggyilkolását várja el.¹⁵²

¹⁵⁰ Az eredetiben szereplő aláhúzást kurziválással jelöltem itt és a 36. jegyzetben. – N. Á.

¹⁵¹ Részletesen lásd Nagy Á.: Kreskay Imre i. m. 215–224.

¹⁵² Vö. Jan Philipp Reemtsma: Bizalom és erőszak a modern társadalomban. Ford. Papp Zoltán. Bp. 2017. 215–374.

4) Atipikus

Két röpirat borítójára ugyanattól az ismeretlen kéztől egy-egy, a korban alapvetően proverbialis szerepben használt Horatius-idézet került. A megjegyzés szerzője az eredetihez képest mindkét esetben kihagyott néhány szót, egy ízben pedig más személyű igét használt, ami nemcsak arra utal, hogy emlékezetből dolgozott, de arra is, hogy a konkrét helyzetre adaptálta a szöveget. A *Nobilis Hungarus...* franciabarát röpirat fölött a *Quid dignum tanto feret hic hiatu?* sor szerepel.¹⁵³ Az idézet forrása az *Ars Poetica*, s itt értelemszerűen a magyar nemesség számára tett túlzó, betarthatatlan ígéretekre utaló kommentárként olvasandó. A másik idézet Tarródy Napóleon és Mária Lujza házasságát ünneplő *Himenjén* található és az első „római ódából” (*Carm.* 3.1.) származik: *Carmina non prius audita / Virginibus puerisque canit.* [sic!]¹⁵⁴ A két verset egyértelműen összekötötte az iratok rendezője, ugyanis a *Lárma!* és a *Himen* is *Vide* megjegyzéssel utal a másik munkára, és láthatóan együtt forgatta ezeket a hivatalos szempontokat érvényesítő olvasójuk is. A Horatius-sor finom utalás lehet erre a kapcsolatra és arra, hogy szerzőjük az aktuális politikai helyzettől függően a szélsőséges elutasítástól a dicsőítésig („LUDOVICA Tsászárnéja, ’s NAPOLEON Tsászárok / Frantziáknak, hogy ÉLLYENEK! száz ezrekkel kiáltok!”) terjedő spektrumon képes megnyilatkozni ugyanarról a személyről.

József főherceg és főszárnysegédje, gróf Beckers ezredes központi szerepet játszott az 1809-es magyarországi háborús propagandairányításban, amely működésének hátterét a nádori irodák biztosították. Egyrészt hivatalai útján a nádor a saját nevében nemcsak magyar vonatkozású, köztük kifejezetten az inszurrekcióra irányuló hivatalos propagandanyomtatványokat bocsátott ki és terjesztett, de a Polzeihofstellével folytatott hivatalos érintkezésen keresztül részt vett a birodalmi érdekű propaganda magyarországi, illetve a magyar osztrák birodalomfél felé történő közvetítésében. Másrészt elsősorban Beckers főszárnysegéden és katonai irodáján keresztül szisztematikusan gyűjtötte, rendszerezte, azonosította, osztályozta és értékelte a propaganda-termékeket. E hivatalos úton létrejött korpusz elemeiből és az azokon szereplő megjegyzésekből kiderül, hogy a legfelsőbb nádori körökben nemcsak extenzív értelemben véve bírtak rálátással a korabeli magyarországi, birodalmi érdekű és ellenséges propagandairodalomra, s ezen belül előállítóik (szerzők, fordítók, kiadóik) körére, de ahogyan ezt a használatukat, s azon belül a gyakorlati céloknak alárendelt kritikai olvasásukat jelző marginálisok mutatják, tartalmukat is alaposan ismerték. Az utóbbiak nyomán rajzolódik ki a propaganda nádori hivatalos olvasata és az ehhez kapcsolódó instrumentális jellegű és viszonylag megengedő retorikai és politikai normarendszer.

¹⁵³ Az eredeti magyarul: „Az, ki ilyet harsogva ígért, megtartja-e végül?” (Bede Anna fordítása.)

¹⁵⁴ Az eredeti magyarul: „Még sohasem dalolt / dalt hadd daloljak most, fiúknak / s ifju szüzeknek”. (Bede Anna fordítása.)

Függelék¹

A röpiratgyűjtemény eredeti lajstromai

A függelék két részből áll. Egyrészt betűhív kiadásban az MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32. I. No. 83. és 84. alatt őrzött gyűjtemény korabeli, az anyag tényleges rendjét követő segédleteit (*Index*), tulajdonképpen lajstromait közli. A két lajstromot feltehetőleg egy időben, a háborút követően állították össze. A kisebb munkákat többnyire az I. No. 83., míg a hosszabb, brosúra formátumúakat az I. No. 84. alatt helyezték el. Az előbbi alá tartozó tételeket valamikor a háború után külön kötetbe kötötték. Így tettek az *Oesterreichische Zeitung* című hadilap számaival is, melyeket végül az utóbbi szám alá sorolták be. Később más (sötétebb) tintával több alkalommal is módosításokat eszközöltek a lajstromon, például kiegészítették az eredeti iktatószámokkal, vagy kihúztak egyes részeket. Arra is van példa, hogy hiányzik a lajstromból egy tétel.² Ismeretlen időben az iratok revíziója során a meglévő tételek elé grafitpalackal pipákat tettek. A tételek sorrendje a tényleges rendet tükrözi, az első szám mindig az adott jelzeten belüli helyre utal, míg a második az eredeti iktatószámokra.

Másrészt a lajstromok egyes tételeihez bibliográfiai szempontokat is érvényesítő leírások kapcsolódnak, melyek a szakirodalmi tételekhez képest bővebb ismertetéssel szolgálnak az adott tételek tartalmáról, feltüntetve 1) a nyomdahelyet és a nyomda nevét, illetve ezek hiányát (Nyh. n., Ny. n.); 2) a keltezetlen alkalmi nyomtatványok (proklamációk, hadparancsok, hadihírek) esetében szögletes zárójelben a kibocsátás beazonosított helyét és dátumát vagy ezek hiányát (H. n., É. n. – melyek tehát nem a nyomtatvány szokványos könyvészeti paramétereire vonatkoznak); 3) a korabeli nyomtatványok egy részére jellemző hosszú címek esetében csak a legfontosabb információkat, a cím nélküli munkák esetében a legelső mondat elejét [...] -val jelölve a kihagyásokat; 4) azt, hogy kéziratról vagy levéltári iratról van szó; 5) a két lajstromban nem, de a gyűjteményben szereplő tételeket (ezek helyzetére külön utalok). Az eredeti rövidítéseket a „d^o” (*detto*, azaz fent nevezett, ugyanaz), illetve „ded^o” (*de dato*, kelettől fogva, kelt) kivételével szögletes zárójelben feloldottam. A lajstromokban aláhúzott részeket kurziválással, a törléseket kúpos zárójellel jelöltem.

¹ A MNL OL N 25 Fasc. 1. Rot. 32.; az I. [No.] 83. jelzetű, Miscellen című kötet legelejére kötve.

² A No. 44-es tételt kihúzták, de ugyanez szerepel a No. 91. alatt is; illetve a No. 55. tétel címéből töröltek egy szót. A No. 22. alatti tétel hiányzik és nincs a megadott helyen sem (I. No. 396.).

Index von I. 83. Fascicul 1/32.

Nº	I. [Nº]	[cím]
58		Allmanach de A[nn]o 1809. Allmanach auf das Jahr 1809 [...]. Nyh. n. Ny. n., 1809.
3		Zwey Briefe von Alexander Kisfaludy, Sümegh den 11 ^t u[nd] 26 ^t Febr[uar] 1809. Kisfaludy Sándor gr. Joseph von Beckershez. Sümeg, 1809. febr. 11. Függeleke: An Den ungarischen Adel; Kisfaludy Sándor gr. Joseph von Beckershez. Sümeg, febr. 26. Közli <i>Viszota Gy.</i> : Kisfaludy Sándor i. m.
3½		Quaestio, quid ponderat unus Insurgens in Hungaria, von Simonyi, dedº Pest den 18 ^t März 1809. <i>Andreas Simonyi</i> : Quaestio quid ponderat unus insurgens in Hungaria? Pestini die 18va Martii 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
1	79	An die edlen Freywilligen Wiens, vom E[rz]H[erzog] Carl Generalissimus, Wien den 9 ^t März 1809. <i>Ehg. Karl, Generalissimus</i> : Edle Freywillige Wiens! Wien den 9. März 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
2	78	Tagsbefehl bey der Fahnenweihe der Landwehr in Inneroesterreich, von E[rz]H[erzog] Johann. <i>Ehg. Johann</i> : Tags-Befehl bey der Fahnen-Weihe der Landwehr in Innerösterreich [1809]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
4	81	Besondre Beylage zur Wienerzeitung Nº 24. vom 24 ^t März 1809. Besondere Beylage zur Wiener-Zeitung Nro. 24, Den 24. März 1809.
6	83	Armée Befehl des E[rz]H[erzog] Generalissimus, Wien den 6 ^t April 1809, deutsch und ungar[isch]. <i>Ehg. Carl, Generalissimus</i> : Armee-Befehl. Wien am 6. April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]; <i>Károly fhg., fővezér</i> : Hadi parantsolat. Költ Bétsben Aprilis 6-dikán 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]. Mögé kötve: [Hubert von] Peusquens [gr. Joseph von Beckershez]. Bécs, [1809.] április 6. iktatószám nélkül; lista a Beckers által a katonai kancelláriához beadott propagandanyomtatványokról, kézírása megegyezik a lajstromokéval: „1) Armee Befehl des EH Ge[nera]lissimus samt Anhang, 2) Beurlaubung Sr. Majestät von Oestereich, 3) Aufforderung des Ge[nera]lissimus an die deutsche Nation zur Beherrschung ihrer, 4) Manifest, 5) Proclamation an die Tyroller, 6) 1 ^t Tagsbericht dedº 10 ^t April 1809, 7) 2 ^{ter} dº dedº 12 ^t April 1809, 8) 3 ^t dº " 15 ^t " " 9) 4 ^t dº " 16 ^t " " 10 Extra Blat dedº 15 ^t " " <7) Tagsbericht de> 11 Aufruf an Oesterreichs Völker”.

- 7 Anhang zum Armée Befehl de eadem dato, samt der Expedition des Hofkriegsraths.
Ehg. Carl, Generalissimus: Anhang zum Armee-Befehl vom 6ten April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]. Az előző tétel elé kötve: I. no. 1089., ad Nrum 7., I. G. C. No. 56. Wien, am 5ten Marz 1809.
- 8 Erklärung S[einer] Majestät des Kaisers an die Völker Oestereichs Wien den 8e April 1810.
Franz [I.]: Völker Oesterreichs! Wien, den 8ten April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 9 Aufruf der Insurrection von S[eier] Majestät ded^e Althan 10^e April, 1809 latein und ungarisch.
Franciscus/Ferentz [I.]: Franciscus Primus [...] Reverendi, Honorabiles, Spectabiles, ac Magnifici item Egregii, et Nobiles Fideles nobis dilecti! Nullum Sacrificii genus est [...]. / Első Ferentz [...] Tisztelendő 's a' t. Kedves Híveink! nintsen az áltozatoknak oly neme [...]. Althanii in Austria die 10ma Mensis Aprilis 1809. / Austriában fekvő Alhán Helységünkben 1809-dik esztendei Sz. György havának 10-dik napján. Nyh. n. Ny. n. [1809]. Mellé csatolva Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének részes kivonása: Felolvastatott 1809-dik Esztendei Szent György hava 15-kén Tekéntetes Ns. Pest Vármegyének Pesten tartatott Köz-Gyűlésében. Kiadta a' Megyebéli Feő Notarius. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 10 An die deutsche Nation von E[rz]H[erzog] Generalissimus.
Ehg. Carl, Generalissimus: An die deutsche Nation. [1809]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 10½ An die Bewohner des Erzherzogthums Warschau, von E[rz]H[erzog] Ferdinand ded^e 14e April 1809.
Ehg. Ferdinand, Kommandirender General: Proclamation Sr. kön. Hoheit des Erzherzogs Ferdinand an die Bewohner des Herzogthums Warschau. Bewohner des Herzogthums Warschau! Hauptquartier Odrzywol den 14. April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 11 Aufruf an die Ungarn, von E[rz]H[erzog] Palatinus, Ofen den 27e Apr[il] 1809, deutsch u[nd] ung[arisch].
Ehg. Joseph, Palatinus: Des Erzherzog Palatinus K. K. Hoheit, an die Insurrections-Armee des Adels von Ungarn. Ofen den 27-ten April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]; *József Főherceg, nádor:* Ó Császári Királyi Fő Herczegsége a' Nádor Ispány A' Nemes Magyar Felkelő Hadakhoz. Budán Szent György Havának 27-dikén 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].

- 12 An die Böhmen, vom Oberstburggraf Graf Wallis, Prag den 28^t April 1809.
Joseph Graf von Wallis, Oberstburggraf u. General-Landes-Comissär in Böhmen: An die Böhmen. Prag, den 28-ten April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 13 Erklärung des E[rz]H[erzog] Rainer an die Einwohner Wiens, ded^o 30^t Apr[il] 1809.
Ehg. Rainer: Der Eindruck, welchen die Nachricht von den letzten in Bayern vorgefallenen Kriegs-Begebenheiten gemacht hat [...]. Auf Befehl Sr. kaiserl. königl. apostolischen Majestät: Erzherzog Rainer. Wien den 30. April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 14 Aufruf an die Tyroler, von E[rz]H[erzog] Johann.
Ehg. Johann: Tyroler! Ich bin da, das Wort zu lösen, das ich Euch am 4. November 1805 gab [...]. [1809]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 15 An die Einwohner Wiens, von E[rz]H[erzog] Maximilian, Wien den 5^t May 1809.
Ehg. Maximilian: An die Einwohner Wiens. Wien, den 5. May 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 16 d^o d^o " d^o
Ehg. Maximilian: Es wäre bey dem gegenwärtigen Stande der Armeen möglich [...]. Wien am 5ten May 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]
- 17 d^o d^o " den 7^t May 1809.
Ehg. Maximilian: Da die Einwohner der Stadt und Vorstädte Wiens den edlen Wunsch geäußert haben [...]. Wien am 7ten May 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]
- 18 Tagsbefehl des Kaiser Napoleons, H[au]p[tq[uar]t[ie]r Schönbrun 13^t May 1809.
Napoleon [I]: Ordre du jour du Quartier impérial à Schönbrun, le 13 Mai 1809. Soldats! / Tags Befehl. Im kaiserlichen Quartier zu Schönbrunn den 13^t May 1809. Soldaten! Napoléon. Par l'Empereur: Le Prince de Neuchatel, Major-général; Alexandre. / Napoleon. Auf Befehl des Kaisers der Fürst von Neuchatel, Major-General der Armee, Alexander. Kézirat, hasábos kétnyelvű másolat.

- 19 Proclamation des Kaiser Napoleons an die Ungarn, Schönbrunn den 15^t May 1809, 2 St[ück], deutsch, französisch, ungarisch und latein.
 Francia–latin–magyar példánya: *Napoleon [I]*: Proclamation. Au Quartier Impérial à Schönbrunn, le 15 Mai 1809. Hongrois! Napoléon. Par l'Empereur: Le Prince de Neuchatel, Major-général, Alexandre. / Proclamatio. Schönbrunn in Austria, die 15. May 1809. Hungari! Napoleon. Ad mandatum Imperatoris, Princeps de Neuchatel et major generalis, Alexander. / Proclamatio. Császári szállásomon, Schönbrunnban. Pünkösöd hav. 15-dik napján, 1809. Magyarok! Napoleon. A' Császár parantsolattyára: Neuchateli Hertzeg, Major-General, Sándor. Nyh. n. Ny. n. [1809]. Francia–német–magyar példánya: *Napoleon [I]*: Proclamation. Au Quartier Impérial à Schönbrunn, le 15 Mai 1809. Hongrois! Napoléon. Par l'Empereur: Le Prince de Neuchatel, Major-général, Alexandre. / Proclamation. Im kaiserlichen Quartier zu Schönbrunn, den 15. May 1809. Ungarn! Napoleon. Auf Befehl des Kaisers, der Fürst von Neuchatel, Major-General der Armee, Alexander. / Proclamatio. Császári szállásomon, Schönbrunnban. Pünkösöd hav. 15-dik napján, 1809. Magyarok! Napoleon. A' Császár parantsolattyára: Neuchateli Hertzeg, Major-General, Sándor. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 20 An die Ungarn, von E[rz]H[erzog] Palatinus, Ofen 16^t May 1809, deutsch u[nd] ung[arisch]
Ehg. Joseph, Palatin: Ungarn! Ich habe Euch unlängst unsere Lage geschildert [...]. Ofen den 16. May 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]; *József fbg., nádor*: Magyarok! Néhány napokkal ez előtt miben legyen Állapotunk le irtam. [...]. [Buda, 1809. máj. 16.]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 22½ Schreiben aus Presburg vom Gen[eral] Maj[or] Bianchi, Presburg 4^t Jun[ius] 1809.
Vinzenz Ferrerius von Bianchi, Generalmajor: Schreiben aus Preßburg. Die letzten Tage der verflossenen Woche werden jedem Einwohner dieser Stadt [...]. An bey Preßburg den 4. Juny 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 23 Patent, die Belohnung der Landwehr, ded^e 20^t Junius 1809.
Franz [I]: Die von allen Behörden an Uns eingelangten Beruchte über die patriotische Stimmung und über den Dienstfeir der Landwehr [...]. Gegeben in Unserm Hauptquartier Wolkersdorf am 20. Juny 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 24 An die Bewohner der Städte Ofen und Pest, 30^t Junius 1809.
N. N.: An die Bewohner der königl. Frey- und Hauptstädte Ungarns Ofen und Pest. (Von einem ihrer Mitbürger.) Pest am 30ten Juny 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].

- 25 Einige Worte über dieses Schreiben, an Bewohner von Ofen und Pest, den 30^t Junius 1809.
N. N.: Besondere Beilage zu dem Zuschauer No. 1. Einige Worte über das Schreiben vom 30. Juny 1809 an die Bewohner von Ofen und Pest. Pest. Konrad Adolph Hartleben. [1809].
- 26 Tagsbefehl vom französischen Gouverneur Narbonne über die Schlacht von Wagram.
Louis, comte de Narbonne-Lara, Divisions General Gouverneur: Ordine del giorno. Il generale di divisione Governatore die Raab e di tutta la parte d'Ungheria Sottoncessa alle armi di S. M. L. L'Imperatore Napoleone [...]. / Ordre du jour. Le Général de Division Gouverneur de RAAB et de tonte la parte de la Hongire soumise aux armes de Sa Majesté L'Empereur Napoleon [...]. / Tags-Befehl. Der Divisions-General und Gouverneur von Raab und dem Theile von Ungarn, welcher den Waffen Sr. Majestät des Kaisers Napoleon ergeben ist [...]. Raab, [1809]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 27 Kundmachung des Gouverneurs Narbonne, Raab 4^t Juli 1809.
Louis, comte de Narbonne-Lara, Divisions General Gouverneur: Ohne aller Veranlassung, ja selbst zur Zeit, wo Eurer bürgerliche Obrigkeiten überzeugt waren [...]. Raab den 4ten Juli 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 28 Ofner Zeitung N° 54. den 6^t Julius 1809 worin der Tagsbefehl des E[rz] H[erzog] Palatinus ded^o Böös den 27^t Junius 1809.
 Vereinigte Ofner und Pester Zeitung. Nro. 54. 6. July 1809.
- 30 Waffenstillstands Artikel ded^o Znaym 12^t Julius 1809. deutsch u[nd] französ[isch].
 Suspension d'armes entre les armées de Sa Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie, et de Sa Majesté l'Empereur d'Autriche. / Waffenstillstand zwischen den Armeen Sr. Majestät des Kaisers der Franzosen und Königs von Italien, und St. Majestät des Kaiseres von Oesterreich. Im Lager vor Znaym den 12. Julius 1809. Gesehen um in beyden Sprachen gedruckt und öffentlich angeschlagen zu werden: Wien, den 13. Julius 1809., Der General-Gouverneur, F. Andreossy. Nyh. n Ny. n. [1809].
- 31 Armée Befehl S[einer] Majestät ded^o Comorn den 16^t August 1809.
Franz [I]: Armee-Befehl. Meine geliebten Unterthanen und selbst Meine Feinde wissen [...]. Komorn am 16ten August 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 32 d^o d^o d^o " Dotis " 24^t Oktob[er] ".
Franz [I]: Armee-Befehl. Ich habe den Krieg geendet, um die Segnungen der Ruhe Meinen Völkern wieder zu schenken [...]. Dotis den 24. Oktober 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].

- 33 Friedenstraktat ded^o Wien den 14^t Oktober 1809.
Friedens Tractat zwischen Seiner Majestät dem Kaiser von Oesterreich, König von Ungarn und Böhmen, und Seiner Majestät dem Kaiser der Franzosen, König von Italien, Beschützer des rheinischen Bundes. So geschehen und unterzeichnet zu Wien den 14. Okt. 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 34 Bankozettel Patent ded^o Presburg am 17^t X^{ber} 1809.
Franz [I]: Mit wirklichem Kummer sehe Ich den Stand des Kurses der Bancozettel auf der Wiener Börse [...]. Preßburg am 11. Dec. 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 35 An die Oestereicher, Ungarn, Böhmen.
N. N.: Oestreicher! Ungarn! Böhmen! Gut und Blut für unsern Vater Franz! [...]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 36 Tagsberichte von der k. k. Armée, 1. 2. 3. 4. 5. [6.] 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14ter und vom 11ten, 12ten, 16^t, 17^t, 23^t, 24^t und 25ten Junius 1809.
Erster Tags-Bericht von der Kais. Königl. Armee. Hauptquartier. Braunau den 10ten April 1809; Zweyter Tags-Bericht [...]. Armee. Hauptquartier Alt-Oetting den 12. April 1809; Dritter Tags-Bericht [...]. Hauptquartier Vils-Biburg den 15. April 1809; Vierter Tags-Bericht [...]. Landshut den 16ten April 1809; Fünfter Tagsbericht von der Kaiserl. Königl. Armee. Hauptquartier Landshut den 17. April. 1809; Sechster Tags-Bericht von der Kais. Königl. Armee. Hauptquartier Sacile den 17. April 1809; Achter Tags-Bericht [...]. Se. Majestät der Kaiser haben dem Kriegsminister unterm 23. April folgende Nachrichten mitzuthemen geruht [...]; Neunter Tags-Bericht [...]. Wien den 25. April 1809; Zehnter Tags-Bericht [...]. Der F. M. L. Hiller hat von St. Veit unterm 24. April angezeigt [...]; Eilfter Tags-Bericht [...]. Die Nachrichten, welche von der Schlacht vom 22. im Hoflager Sr. Majestät des Kaisers eingetroffen [...]. Az összes esetében: Nyh. n. Ny. n. [1809]; Zwölfter Tagsbericht von der Kaiserl. Königl. Armee. Hauptquartier Rakaw vor Warschau den 21. April 1809. Gedruckt und zu haben in dem k. k. privil. Zeitungs-Comptoir der v. Ghelenschen Erben; Dreizehnter Tags-Bericht von der Kais. Königl. Armee. Wien den 1ten May 1809; Vierzehnter Tags-Bericht [...]. Hauptquartier Katzenberg bey Cham den 24. April 1809; Tagsbericht der kaiserlich königlichen Armee vom 11ten Juny 1809. Der Rittmeister Menninger von Erzherzog Franz Cuirassier hat [...]; Tags-Bericht der kaiserlichen königlichen Armee vom 12. Juny 1809; Tags-Bericht [...] vom 16. Juny 1809; Tags-Bericht der kaiserlich-königlichen Armee vom 17. Juny 1809; Tags-Bericht [...] vom 23. Juny 1809; Tags-Bericht. Der kaiserlich königl. Armee vom 24. Junius 1809; Tags Bericht der kaiserlichen königlichen Armee vom 24. Junius 1809. A jelzett egy kivétellel az összes esetében: Nyh. n. Ny. n. [1809].

37 Tagsberichte über die neuesten Kriegsereignisse 1te bis in incl[usive] 5e dann 7e inclus[ive] 29te Fortsetzung, von der Polizey Hofstelle in Ofen herausgegeben. 6ter in der Ofner Zeitung 1809 N° 44. und I. N° 414. u[nd] 396.

Fortsetzung der Tags-Berichte über die neuesten Kriegs-Ereignisse. Die Ereignisse bey ser k. k. Hauptarmee in Deutschland [...]; Zweyte Fortsetzung der Tags-Berichte über die neuesten Kriegs-Ereignisse. In den Stellungen der französischen Truppen an den Gränzen Ungarns [...]; Dritte Fortsetzung [...]. Das k. k. Regiment Beaulieu [...] hat am 18ten May [...] Preßburg besetzt [...]; Vierte Fortsetzung [...]. Schon war [...] der Rückzug der k. k. Armee aus Italien beschlossen [...]; Fünfte Fortsetzung [...]. Der 22ste May war ein heißer Schlacht-Tag [...]; Siebente Fortsetzung [...]. Die Avantgarde der im Herzogthum Warschau [...]; Achte Fortsetzung [...]. Aus ei-nem Schreiben aus Lemberg, vom 20. May 1809; Achte Fortsetzung [...]. Seine Kais. Hohei, der Erzherzog Palatinus, haben Höchstihr Hauptquartier in Raab genommen [...]. Ofen am 5ten Juny 1809. Az előbbi kettő címe azonos, de tartalma teljesen különbözik.; Neunte Fortsetzung [...]. Ofen am 6ten Juny 1809; Zehnte Fortsetzung [...]. Ofen d. 8. Juny 1809; Eilfte Fortsetzung [...]. Ofen am 10ten Juny 1809; Zwölfte Fortsetzung [...]. Ofen am 11ten Juny 1809; Dreizehnte Fortsetzung [...]. Ofen am 13ten Juny 1809; Vierzehnte Fortsetzung [...]. Ofen am 13ten Juny 1809. [Az utóbbi kettő körülvágot példány, hiányzik róluk a cím.] Fünfzehnte Fortsetzung [...]. Ofen am 14ten Juny 1809; Sechzehnte Fortsetzung [...]. Ofen am 14ten Juny 1809; Siebzehnte Fortsetzung [...]. Ofen am 15ten Juny 1809; Achtzehnte Fortsetzung [...]. Pest den 17. Juny 1809. Utána kötvé: ad 18te Fortsetzung der Tagsberichte. Nota. Az előbbiben megjelölt helyek kapcsán tett észrevételek kézírata külön lapon.; Neunzehnte Fortsetzung [...]. Pest d. 18. Juny 1809; Zwanzigste Fortsetzung [...]. (Hauptquartier Komorn vom 17. Juni 1809). Pest d. 19. Juni 1809; Ein und zwanzigste Fortsetzung [...]. Pest d. 20. Juni 1809; Zwey und zwanzigste Fortsetzung [...]. Pest d. 21. Juny 1809; Drey und zwanzigste Fortsetzung [...]. (Hauptquartier Bős d. 20. Juni). Pest d. 22. Juni 1809; Vier und zwanzigste Fortsetzung [...]. (Hauptquartier Bős v. 22. Juni.) Pest d. 24. Juni 1809; Fünf und zwanzigste Fortsetzung [...]. (Hauptquartier Bős b. 23. Juni.) Pest d. 25. Juni 1809; Sechs und zwanzigste Fortsetzung [...]. Pest d. 27. Juni 1809; Sieben und zwanzigste Fortsetzung [...]. (Hauptquartier Nagy-Tany v. 28. Juni.) Pest d. 30. Juni 1809; Acht und zwanzigste Fortsetzung [...]. Pest d. 2. Juli 1809; Neun und zwanzigste Fortsetzung [...]. Pest d. 5. Juli 1809. Az összes esetében: Nyh. n. Ny. n. 1809.

38 Extrablatt aus Inspruk den 15te April 1809.

Extra-Blatt. Schreiben aus Innsbruck unter dem 15. April 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].

- 39 Officielle Nachricht aus dem Hauptquartier S[einer] Majestät Scharding
et Beierbach den 22te et 24te April 1809.
Extra-Blatt. Schreiben aus Innsbruck unter dem 15. April 1809.
Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 40 Ereignisse in und um Wien.
Tags-Berichte über die neuesten Kriegs-Ereignisse. Ereignisse in und
um Wien. [...] Ereignisse in Dalmatien. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 41 Offizieller Bericht ded^e Prag den 13te Junius 1809.
Offizieller Bericht. Prag am 13ten Juni 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 42 Officielle Nachricht über die Ereignisse in Gallizien vom 9ten bis 12te Ju-
lius 1809.
Offizielle Nachricht über die Ereignisse der österreichischen Armee in
Galizien vom 9. bis 12. Juni 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809]. Továbbá
mögé kötve: 2-ik Tábori Tudósítás. Főszállás Altöttingen Apr. 12-ikén
1809; 2-dik Tábori Tudósítás. Főszállás Vils-Biburg Apr. 15-dikén
1809; 4-dik Tábori Tudósítás. Landshut Apr. 16-dikén 1809; 5-dik
Tábori Tudósítás. Főszállás Landshut Apr. 15-dikén 1809; 6-dik Tá-
bori Tudósítás. Főszállás Sacile Apr. 17-dikén 1809. Mind: Nyh. n.
Ny. n. [1809].
- 43 Erklärung an die sämtlichen Bewohner des Monarchie Oestereichs.
Die Nachrichten von den Krieges-Schauplätze in Deutschland und
Italien [...]. H. é. n. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 45 Lagergespräch der oesterreichischen Krieger am Frühjahr 1809.
G. A. Gundelfinger: Lagergespräch der Oestreichischen Krieger im
Frühjahre 1809. Wien, Ny. n. 1809.
- 46 Die treuen Oesterreicher an ihren guten Kaiser bey seiner Zurückkunft
nach Wien am 27te November 1809.
N. N.: Die treuen Oesterreicher, an ihrem guten Kaiser bey seiner
Zurückkunft nach Wien. Am 27ten November 1809. Nyh. n. Ny. n.
[1809].
- 47 Frohe Aussichten der Bürger-Presburgs bey der Ankunft des Kaisers den
22ten November 1809.
S[imon] P[eter] W[eber]: Frohe Aussichten der Bürger Preßburgs, bey
der freudenvollen Ankunft Seiner Geheiligten Majestät [...] in unsern
Mauern, nach geschlossenem Frieden den 22. November 1809. Preß-
burg, gedruckt mit Weberschen Schriften. [1809].
- 48 Gedichte, geschrieben auf die Ankunft des Kaisers.
N. N.: Jubelt hoch! ihr habt ihn wieder... / Á la vue du première doub-
le aigle. Kézirat, német és francia politikai vers. Hátoldalán megjegy-
zéssel.

- 49 Satyre auf den Kaiser Napoleon.
N. N.: Proclamation. Wer sind des Bonaparts Lügen satt, Und scheissen auf sein Extra-Blatt. Kézirat, német politikai gúnyvers.
- 50 Gedichte auf den Friede.
Brandler: Friede! Nyh. n. Ny. n. [1809?].
- 51 77 Geschichte des Regiments Hohenzollern Cuirassier.
N. N.: Kurzgefaßte Geschichte des Cuirassier-Regiments Hohenzollern. Nyh. n. Ny. n. [1809?].
- 52 61 Lateinische Zeitung 95tes Stük.
 Europa. Nro. 95. Viennae 29 Novemberis 1808. Utána kötte: Appendix – Europa. Nro. 95. Regnum Mortuorum. Elysium – Meum – Die 15. Novembris 1808.
- 53 Ankündigung wegen herausgebender Extrablätter, ungar[isch].
[Kulcsár István ford., kiad.]: Gyűjtemény mellyben Az Austriai Fő Ármádiánál és a Magyar Nemes Felkelő Seregnél ki jöendő Tábori Parantsolatok, Hirdetések, Buzdítások, Tábori Tudósítások s a t. foglaltatnak. Nyh. n. Ny. n. 1809.
- 54 Gedicht von Andreas Horvath, ungarisch.
Horvát András: A felkelő nemzetnek, a bozogányos vitéz magyaroknak. Nyh. n. Ny. n. 1809.
- 55 Kundmachung der permanenten Komitats Deputation zu Raab, wegen dem <Narbonneschen> Pasquill N° 49.
 A Nemes Győr Vármegyének, és ugyan azon Nevezetű Városnak egyesült Deputációja [...] nagy tsudálkozással, és meg illetődéssel értette, hogy egy valaki nagy alávalóságra ereszkedvén, egy ostoba motsokkal telles írást nyilvánóságosan kifüggeszteni bátorkodot. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 56 Aufruf an die Ungarn von Kaplan Toth.
Tóth József: Magyarok! Költt Pesten Szent György' Havának 15-dik Napján, 1809-dik Esztendőbenn. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 57 Friedeslied zum neuen Jahr 1810 von Huglmann.
Leopold Huglmann: Friedenslied zum neuen Jahr 1810 allen Ständen gewidmet. Nyh. n. Ny. n. [1810].
- 65 ad 84. Ode von M. M. Hainzmann.
 Litt. I. *M. M. Hainzmann*: Beym Anrücken des Zuges der für König und Vaterland gesetzmäßig bewaffneten Edlen Hungariens. Wien. Im Verlage bey Ludwig Mansberger. 1809.
- 66 ad 84. Palafox an General Lefebvre.
 Litt. I. Palafox an General Lefebvre. [Pest? Trattner Mátyás? 1809?]

- 67 ad 84. Hungariae Insurrectioni.
Litt. I. *Joachim Perinet*: Hungariae Insurrectioni. Vindobonae. Ny. n. 1809.
- 68 ad 84 I. Triftiger Wunsch eines hungarischen Patrioten.
N. N.: Tristiger Wunsch eines Hungarischen Patrioten. Nyh. n. Ny. n. [1809?].
- 69 ad 84 I. János Ö. F[en]s[ége] Herczegségének Buzdítása a' Tyroliakhoz.
János fbg.: János Ö Ts. Herczegségének Buzdítása a' Tyroliakhoz. [H. n. 1809]. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 70 ad 84 I. Indulos Marss.
Győri Mihály: Induló Mars melly A' Tekéntetes Nemes Baranya Vármegyei Felkelő Ns. Seregnek készítettett Győri Mihály Büdösfai Prédikátor által 1809-dik esztendőben Martius 27-dik napján. Nyh. n. Ny. n. 1809.
- 71 ad 84 I. A felkelő Magyar Nemes Sereghez.
N. N.: A' Felkelő Magyar Nemes Sereghez. Nyh. n. Ny. n. 1809.

In dem Fascicul 1/32 I. N° 84. befinden sich.

N°	I. [N°]	[cím]
5	Manifest ded° Wien 1809. praes[entatum] 27 ^r März 1809. deutsch u[nd] ungar[isch].
Manifest. Wien. Ny. n. 1809; Hadizenet. [Ford. Kultsár István]. Nyh. n. Ny. n. [1809].	
21	Relation über die Schlacht bey Aspern den 21 ^r und 22 ^r May 1809.
Relation von der Schlacht bei Aspern auf dem Marchfelde am 21. und 22. May 1809 zwischen dem Generalissimus [...] Erzherzog Carl [...], und dem Kaiser Napoleon [...]. Nyh. n. Ny. n. [1809].	
22	<i>Nota</i> ad I. 396. Hofrath Hudelist betreff[end].
Hiányzik. Joseph von Hudelist (1759–1818), az államkancellária tanácsosa.	
29	Relation über die Schlacht bey Wagram den 5 ^r und 6 ^r Julius 1809.
Relation über die Schlacht bei Deutsch-Wagram auf dem Marchfelde am 5ten und 6ten July 1809, und die Gefechte, welche derselben bis zum Abschlusse des Waffenstillstandes am 12ten des nämlichen Monats folgten.	
<44>	<Oesterreichische Zeitung in einem besonderen Band I. 84.>	

- 59 80 Observations sur un Article du Moniteur du 3 Mars 1809.
N. N.: Observations sur un Article du Moniteur du 3. Mars 1809.
 Nyh. n. Ny. n. 1809.
- 60 ad Hungaros 1809 ex N° 1025.
N. N.: Ad Hungaros 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 61 60 Anrede eines Ungarn an seine Mitbürger, ungar[isch] und deutsch. *ad I. N° 60.*
[gr. Pálffy Ferdinánd]: Anrede eines Ungarn an seine Mitbürger. Wien, Anton Pichler. 1809.
- 62 Lieder für Ungarns Bewaffnete. von Köffinger. <ad I. 82.>
J[ohann] P[aul] Köffinger: Lieder für Ungarns Bewaffnete. Panonien.
 Ny. n. 1809.
- 63 82 Rede bey der Fahnenweihe der 6 Wiener Landwehr Bat[tali]one *ad I. 82.*
Max. Freyh. v. Sommerau-Beeck: Rede bey Gelegenheit der feyerlichen Fahnenweihe der sechs Wiener Bataillone der österreichischen Landwehre. Wien. k. k. Hof- und Staats-Druckerey. 1809.
- 64 Gedicht 1809, ungarisch. *ad I. 32.* (von Kreskay Imre)
Kreskay Imre: Buzdittó veresek a' felkelő magyar nemességhez 1809-dik eszt. Veszprém, Számmer Klára. 1809.
- 72 Aufforderung an einen Freund ein adler Krieger zu seyn. (Brief format)
N. N.: Edler Krieger! Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 73 Antwort hierauf. (Brief format)
N. N.: Heil und Unabhängigkeit dem Vaterlande! Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 74 Lied, von I. F. Castelli.
I[gnaz] F[ranz] Castelli: Volksstimme. Ein Lied mit Chor. Wien. Ny. n. 1809.
- 75 Patriotische Worte an Ungarns Adel, von Kisfaludi.
[Kisfaludy Sándor]: Patriotische Worte an Ungarns Adel. Ford. [Schedius Lajos]. Pest. Konrad Adolph Hartleben [Buda? Egyetemi Nyomda?] 1809.
- 76 Über die Landes Vertheidigungs Anstalten in Oestereich.
N. N.: Die Landesvertheidigungs-Anstalten in den österreichischen Kaiserstaaten mit besonderer Beziehung auf Nieder-Oesterreich. Wien. Johann Baptist Wallishausser. 1809.
- 77 Spanien ist noch nicht erobert.
 Spanien ist noch nicht erobert! Nyh. n. Ny. n. 1809.

- 78 Gesänge von Rösler.
[Johann Christoph Rösler]: Patriotische Gesänge eines Ungar's. Ein Beitrag zur Charakteristik der Zeit. 1. Lieferung. Pannonien. im März 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 79 Warum wird der jetzige Krieg geführt.
N. N.: Warum wird der jetzige Krieg geführt? Von einem österreichischen Landmanne. Wien. Anton Strauß. 1809.
- 80 Aufruf an Oestereichs Völker.
N. N.: Aufruf an Oesterreichs Völker. Wien. Anton Strauß. 1809.
- 81 Ad Hungaros verteri [sic!] Gentis more Arma parantes.
[Rosty János]: Ad Hungaros veteri gentis more arma parantes. Wesp-primii. Clarae Szammer. 1809.
- 82 Lárma, mely a Nemes magyar vitézi Sereg Marss Piatzára hivatatik.
[Tarródy István]: Lárma! mellyel az törvényesen felkelő nemes magyar vitézi sereg győzedelmes fegyverével a' Márs-piatzára hívattatik. Magyar-Országban. 1809 Sz. György' Havában. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 83 A Gunyoló irá. N.G.P.K.T.M.T.
N[agy] G[ábor] P[esti] K[irályi] T[udományok] M[indenségében] T[anító]: A Gunyoló Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 84 Fegyver ellen Való (von Hofr[at] Darvas).
[Darvas Ferenc]: Fegyver ellen valo mellyet királlyáért, hazajáért 's annak szabadsága fel tartásáért fegyverbe öltözött, 's öltöző nemes magyar nép' számára készített királlyának hív jobbágy, 's szolgája hazájának fia. Budán 1809dik Esztendőben Szent György Havának 10dik Napján. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 85 Gedichte bey Gelegenheit der Insurrection de A[nn]o 1797.
 Gelegenheits-Gedichte. Bey der im Jahre 1797. zum erstemahl geschehenen Zusammentretung der Adelichen Hungarischen Insurrection. Kézirat, német politikai vers.
- 86 Abschied des Veszprémer Insurrections Bataillons.
 Illustrissimo domino Josepho Márkus, ad insurrectionem nobilitarem legionis pedestris I. Comitatus Wespprimiensis Colonello [...] Wespprimii die 15ta januarii anni 1810. Wespprimii. Clarae Szammer. [1810].
- 87 Felséges Tsászári és Királyi Himen.
[Tarródy István]: Felséges Tsászári és Királyi Himen. Budán, böjt második havának 5-dik napján az 1810-dik esztendőben. Nyh. n. Ny. n. [1810].

- 88 Marginalien.
 N. N.: Relation über die Schlacht bey Deutsch-Wagram auf dem Marchfelde am 5. und 6. July 1809; nebst Marginalien zu dieser Relation. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 89 Beurlaubung S[einer] Majestät von der Insurrection.
 Franz [I]: An die adeliche hungarische Insurrection. Gegeben zu Presburg den 24. November 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 90 Beurlaubung des E[rz]H[erzog] Palatinus von der Insurrection.
 Ehg. Joseph, Palatin: Ungarns Edle! Ofen den 18ten Dezember 1809. Nyh. n. Ny. n. [1809].
- 91 Oestereichische Zeitung von N° 1 bis inclus[ive] 51.
 A kötet címlapján: „Oesterreichische Zeitung von No 1 bis incl. 51. welche während des Feldzugs 1809 von Amtswegen eingesandt worden. I. 84.” Borítója megegyezik a *Miscellen* kötetével, minden bizonnyal egyidejűleg kötötték be őket. Tartalma: Oesterreichische Zeitung. 1809. 1–51. sz. A korábbi jelzetek alapján az egyes számokat eredetileg bekötetlenül az I. No. 83. alatt gyűjtötték.
- 92 Armée Befehl des Generalissimus, samt Kabinets Schreiben S[einer] Majestät, ded^e 24^t März [sic!] 1809.
 Ehg. Carl, Generalissimus: Armee-Befehl vom 24. May 1809. Nyh. n., Ny. n. 1809; *Franz [I]*: Allerhöchstes Kabinetschreiben Sr. Majestät des Kaisers und Königs an Se. des Generalissimus Erzherzogs Carl Kais. Hoheit. Wolkersdorf den 24. May 1809. Nyh. n. Ny. n. 1809.
- 93 Belagerung von Raab, aus dem Raaber Schreibkalender.
 Schreib Kalender auf das Jahr 1811 Raab. Belagerung von Raab. Német kézirat másolat.

A COLLECTION OF PROPAGANDA WORKS RELATED TO THE 1809 WAR
 IN THE RECORDS OF THE PALATINAL MILITARY CHANCELLERY OF
 ARCHDUKE JOSEPH

By Ágoston Nagy

SUMMARY

In 1809, Austria experimented with widespread propaganda at government level in order to gain popular support and mobilize the masses for the War of the Fifth Coalition. In the Kingdom of Hungary, Archduke Joseph, the Palatine and commander-in-chief of the *insurrectio*, was primarily responsible for managing propaganda activities. In this task he relied heavily on his chief aide-de-camp, Colonel Count Joseph von Beckers.

The bureaucratic background to the Palatine's activities – including official propaganda matters – was provided by his civil and military offices. This study deals with a collection of various propaganda works of the time, e.g. official, semi-official and unofficial ones, poems, prosaic pamphlets, war bulletins, newspapers, mostly printed and officially collected and archived at the Military Chancellery of the Palatine. Some of these works include *marginalia* and other notes, which can be classified into the following categories: identification (authors, translators, printers), classification (definition of the genre) and evaluation (assessment of the quality of a given work in terms of its usefulness for propaganda purposes). These brief notes allow to reconstruct the Palatine's official view and reading. From this point of view, it is particularly important to look at the violation of the implicit norm, i.e. why certain works received a negative evaluation. The contemporary indices of the collection have also been published in an appendix, together with a modern bibliographical description of each work.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alföldy Gábor PhD, tudományos munkatárs

HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest

Bácsatyai Dániel PhD, tudományos munkatárs

HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Fazekas István az MTA doktora, egyetemi tanár

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Hatos Pál PhD, intézetigazgató egyetemi docens, intézetvezető egyetemi főmunkatárs

MATE Rippl-Rónai Művészeti Intézet, Kaposvár

NKE Közép-Európa Kutatóintézet, Budapest

Katona Csaba, kommunikációs referens

MNL Országos Levéltára, Budapest

Kenyeres István PhD, főigazgató, főlevéltáros

Budapest Főváros Levéltára, Budapest

Kovács-Gergely Marianna, doktorandusz

KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Kövér György az MTA rendes tagja, professor emeritus

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Nagy Ágoston PhD, tudományos munkatárs

NKE Molnár Tamás Kutatóintézet, Budapest

Szilágyi Márton az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Budapest

Téfnér Zoltán PhD, hab. ny. egyetemi magántanár
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

Vitári Zsolt PhD, hab. intézetvezető, egyetemi docens
PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

Völgyesi Orsolya PhD, tudományos főmunkatárs
HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Zsoldos Ildikó PhD, hab. intézetigazgató, főiskolai tanár
NYE Történettudományi és Filozófia Intézet, Nyíregyháza

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

PALATINE JOSEPH AND HIS ERA

<i>Orsolya Völgyesi</i> : Introduction	219
<i>Ágoston Nagy</i> : A Collection of Propaganda Works Related to the 1809 War in the Records of the Palatinal Military Chancellery of Archduke Joseph	225
<i>Gábor Alföldy</i> : From Botany to Landscape Architecture. Palatine Joseph and Garden Art	269
<i>Márton Szilágyi</i> : The Image of Palatine Joseph in 19th-Century Hungarian Literature	309
<i>György Kövér</i> : The „Palatine Joseph”. The Birth of a Source Edition and a Biography	327

ARTICLE

<i>Zsolt Vitári</i> : The Levente Movement and the Youth of the Hungarian German Minority	351
--	-----

ATELIER

<i>István Kenyeres</i> : Remarks on the New Edition of the Late 15th-Century Treasury Account	391
--	-----

IN MEMORIAM

István Czövek (1946–2024) (<i>Ildikó Zsoldos</i>)	403
---	-----

BOOK REVIEWS

Bagi Dániel (ed.): <i>Ottokar aus der Gaal</i> : Stájer rímes krónika (<i>Dániel Bácsatyai</i>)	407
--	-----

<i>Szabados János</i> : Die Karriere des deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext (<i>István Fazekas</i>)	409
Szűcsné Gazda Enikő (ed.): Maradok holtig hív testvéred... A Zathureczkyek családi levelezése, 1850–1884 (<i>Csaba Katona</i>)	411
Pritz Pál (ed.): <i>Ritoók Emma</i> : Évek és emberek (<i>Pál Hatos</i>)	415
<i>Kövecsi-Oláh Péter – Emre Saral</i> : Török–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920–1945) (<i>Marianna Kovács-Gergely</i>)	418
<i>Gecse Géza</i> : Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021 (<i>Zoltán Tefner</i>)	421
AUTHORS OF THIS ISSUE	425